

TRUMP'TAN BIDEN'A ABD'NİN KUZEY AFRİKA POLİTİKASI

RAMAZAN ODUNCU | F. EMİR ŞEFKATLI | ŞAMİL ŞANLIER
BURÇ ERUYGUR | MUSAB YILMAZ | H. ELİF ÇAVUŞOĞLU

Telif Hakkı

Ankara - TÜRKİYE ORSAM © 2021

ISBN-13: 978-625-7219-28-0

Bu çalışmaya ait içeriğin telif hakları ORSAM'a ait olup, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca kaynak gösterilerek kısmen yapılacak makul alıntılar dışında, hiçbir şekilde önceden izin alınmaksızın kullanılamaz, yeniden yayımlanamaz. Bu çalışmada yer alan değerlendirmeler yazarına aittir; ORSAM'ın kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

Yayın Tarihi: 7 Mart 2021

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi

Adres : Mustafa Kemal Mah. 2128 Sk. No: 3 Çankaya, ANKARA
Telefon : +90 850 888 15 20
E-Posta : info@orsam.org.tr
Fotoğraf : Anadolu Ajansı (AA), Shutterstock

“Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin 5'inci maddesinin ikinci fıkrası çerçevesinde bandrol taşıması zorunlu değildir”

TRUMP'TAN BIDEN'A ABD'NİN KUZNEY AFRİKA POLİTİKASI

Yazarlar Hakkında

Ramazan Oduncu

Lisans derecesini İstanbul Şehir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi ile Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde tamamladı. Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsünde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. 2015 yılı yaz ayında Amman'da bulunan Qasid Dil Enstitüsünde yoğun Arapça programını tamamladı. 2017 yılı yaz ayında Diyanet Center of America başta olmak üzere Washington D.C'de bulunan kurum ve kuruluşlarda program ve çalışmalara katıldı. 2018-2019 güz dönemi boyunca İngiltere'de bulunan Keele Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde değişim öğrencisi olarak eğitim aldı. Bunlara ek olarak Lübnan, Suudi Arabistan ve Filistin başta olmak üzere farklı ülkeleri ziyaret ederek saha tecrübesi elde etti. İyi derecede İngilizce ve Arapça bilmekte, Farsça öğrenimine devam etmektedir.

F. Emir Şefkatli

Lisans derecesini Yeditepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünden, yüksek lisans derecesini "Fildişi Sahili ve Kakao Sektörü Özelinde Batı Afrika'da Faaliyet Gösteren STK ve Çok Uluslu Şirketlerin Bölge Sürdürülebilir Kalkınmasına Etkileri" başlıklı teziyle University of Plymouth Uluslararası İlişkiler ve Kalkınma Bölümünden almıştır. Mevcut araştırma alanları arasında yumuşak güç, Çin-Afrika ilişkileri, Kızıldeniz ve Doğu Afrika jeopolitiği gibi konular yer almaktadır. Ortadoğu Araştırmalar Merkezi (ORSAM) bünyesinde Kuzey Afrika Çalışmaları araştırma asistanı olarak görev yapmaktadır. İleri düzeyde İngilizce ve orta düzeyde Almanca bilmektedir.

Şamil Şanlıer

Lisans eğitimini hâlen Orta Doğu Teknik Üniversite Uluslararası İlişkiler Bölümünde sürdürmektedir. ORSAM Kuzey Afrika Çalışmaları Koordinatörlüğünde Uzman Yetiştirme Programı kapsamında bursiyer olarak görev yapmaktadır.

Burç Eryugur

Burç Eryugur, lisans derecesini Leiden Üniversitesinde Rusya ve Avrasya bölgesine odaklı olmak üzere Uluslararası Çalışmalar ana dalı ve Küresel İlişkiler yan dalı üzerinde yapmıştır. Aynı zamanda, aynı üniversitede yüksek lisans derecesini "Türkiye'nin İlerici Öz Belirlenimi: Stratejik Derinlik'ten Günümüzün Dış Politika Vizyonuna" başlıklı teziyle Uluslararası İlişkiler üzerinde tamamlamıştır. Yüksek lisansı ardından Kahire'de, Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi'nin (UNOCHA) Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölge Ofisi'nde staj yapmıştır. ORSAM'a Kuzey Afrika Çalışmaları araştırma asistanı olarak katılan Burç Eryugur, ileri düzeyde İngilizce ve Fransızca ve basit düzeyde Rusça bilmektedir.

Musab Yılmaz

Lisans eğitimini Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümünde tamamladı. SETA Vakfı Strateji Araştırmaları Direktörlüğünde uzun dönem stajyer olarak çalıştı. İbn Haldun Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM) bünyesinde Kuzey Afrika Çalışmaları araştırma asistanı olarak görev yapmaktadır. Uluslararası ilişkiler teorileri, dış politika analizi, silahlanma, strateji çalışmaları gibi alanlara ilgi duymakta ve Cezayir, Libya özelinde Kuzey ve Sahraaltı Afrika ülkeleri üzerine araştırmalar yapmaktadır. İyi seviyede İngilizce ve Fransızca, orta seviyede Arapça bilmektedir.

H. Elif Çavuşoğlu

Atilım Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu ve aynı üniversitenin Uluslararası İlişkiler Bölümü aktif öğrencisidir. ORSAM Kuzey Afrika Çalışmaları Koordinatörlüğünde Uzman Yetiştirme Programı kapsamında bursiyer olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

03	GİRİŞ
05	MISIR
05	2016 SEÇİMLERİ ESNASINDA MISIR-ABD İLİŞKİLERİ
07	TRUMP DÖNEMİNDE MISIR-ABD İLİŞKİLERİ
09	BIDEN DÖNEMİNDE ABD-MISIR İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİ
13	LİBYA
13	ABD'NİN LİBYA POLİTİKASI: 2011-2021
15	BIDEN DÖNEMİ ABD-LİBYA İLİŞKİLERİ
19	TUNUS
19	OBAMA-TRUMP DÖNEMİ ABD-TUNUS İLİŞKİLERİ
21	BIDEN DÖNEMİNDE ABD-TUNUS İLİŞKİLERİNE DAİR BEKLENTİLER
25	CEZAYİR
25	YAKIN TARİH ABD-CEZAYİR İLİŞKİLERİ
27	BIDEN YÖNETİMİ VE BEKLENTİLER
31	FAS
32	İSRAİL İLE NORMALLEŞME VE TRUMP'IN BATI SAHRA MİRASI
35	BIDEN DÖNEMİNDE FAS İLE İLİŞKİLER
37	SONUÇ

GİRİŞ

Donald Trump'tan koltuğu devralan yeni ABD Başkanı Joe Biden, 20 Ocak tarihinde Kongrede gerçekleşen yemin töreninin ardından görevine başlamıştır. Her biri farklı ajandalara ve dış politika önceliklerine sahip olan Kuzey Afrika ülkeleri de Biden yönetiminin muhtemel bölge politikalarını yakından takip etmektedir. Bu kapsamda Trump yönetiminde ihmal edilen "değerler" üzerinden bir dış politika inşa edeceğini seçim kampanyası esnasında çokça vurgulayan Biden'ın Mısır, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas gibi farklı siyasi ve sosyal yapılara sahip ülkelerde izleyeceği politikaların da aynı ölçüde farklılık göstermesi beklenmektedir.

Bu bağlamda Biden, Sisi rejimini ülke içindeki muhaliflere karşı izlediği baskıcı tutumundan dolayı çokça eleştirmiş; seçim kampanyasının son dönemlerinde önceki ABD Başkanı Trump'ı Sisi'ye karşı verdiği tavizlerden ötürü suçlamıştır. Dolayısıyla Biden'ın Mısır politikaları, Sisi yönetiminin ülke içindeki insan hakları ve demokrasi arayışına ne yönde cevap vereceği ile doğru orantılı görünmektedir. Aynı şekilde, Cezayir ve Fas arasındaki Batı Sahra krizine müdahil olan Trump, başkanlığının son günlerinde Batı

Sahra'da Fas'ın egemenliğini tanımış ve Biden yönetimine pimi çekilmiş bir bomba bırakmıştır. İki ülke arasındaki bu sorunlu meseleye ne şekilde yaklaşacağı, Biden yönetimini bekleyen önemli hususların başında gelmektedir. Benzer olarak, Tunus ve Cezayir'deki reform hareketlerini olumlu karşılaması beklenen Demokrat Başkan'ın Libya'ya yönelik angajmanını artırması kuvvetle muhtemel görülmektedir. Ek olarak, yeni ABD Başkanı'nın Trump yönetimine benzer şekilde Çin'in bölgede dengelenmesini önemli bir dış politika hedefi olarak görmesi beklenmektedir. Rusya'nın özellikle Libya ve Cezayir'de artan nüfuzunu öncelikli tehdit olarak görmesi beklenen ABD Başkanı Biden, bu bakımdan görevi süresince Rusya'ya daha ılımlı yaklaşan Trump'tan daha farklı bir yol haritası çizecektir.

Bu bilgiler ışığında raporun öncelikli amacı Biden'ın, Kuzey Afrika bölgesine yönelik muhtemel politikalarını bölge ülkeleri üzerinden detaylı olarak analiz etmektir. Sırasıyla Mısır, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas, sahip olduğu iç ve dış dinamikler bakımından değerlendirilmiş ve Biden yönetiminin bu ülkeler özelinde takip edeceği muhtemel yol haritası analiz edilmiştir.

MISIR

2016 SEÇİMLERİ ESNASINDA MISIR-ABD İLİŞKİLERİ

Mısır Dışişleri Bakanı Semih Şükri Washington'da dönemin ABD Dışişleri Bakanı J. Kerry ile birlikte.

Daha önce herhangi bir siyasi geçmişi veya dış politika tecrübesi olmayan Trump'ın ABD Başkanı olması, birçok devlet gibi Mısır yönetimi tarafından da olumlu ve önemli bir gelişme olarak nitelendirilmiştir.¹ Donald Trump'ın 2016 yılındaki seçim zaferi, Mısır yönetimini daha önce maruz kaldığı Demokrat Parti liderliğindeki dış politikanın ardından rahatlatmıştır. Mısır, Obama döneminde ABD ile ilişkilerinde önemli sorunlar ve anlaşmazlıklar yaşamıştır. Bunun nedeni, 2013 yılında gerçekleşen askerî darbe sonrasındaki demokratik sürecin bozulmasıdır. Arap Baharı sürecinde yaşanan devrim ile birlikte Hüsnü Mübarek rejimi devrilmiş ve Mısır'da demokratikleşme sürecine geçilmiştir. 2012 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonucunda Muhammed Mursi, Mısır Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Ancak bundan 13 ay sonra gerçekleşen askerî darbeyle birlikte önce Adli Mansur ve daha sonra Abdulfettah Sisi, Cumhurbaşkanlığı koltuğuna yerleşmiştir. Bu gelişmeler, Obama yönetimi tarafından sert

bir tepkiyle karşılanmıştır. ABD Başkanı Barack Obama, Mısır ordusunun yaptıklarını büyük bir endişeyle takip ettiğini ve sivil hükûmete hızlı bir dönüş yapılması çağrısında bulunmuştur. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Mısır'a yapılan bazı askerî yardımların durdurulacağı ve bu yardımların, özgür ve adil seçimler yoluyla kapsayıcı, demokratik olarak seçilmiş bir sivil hükûmete doğru inandırıcı bir ilerleme sağlanana kadar bekletileceği belirtilmiştir.² ABD'nin gösterdiği bu tepki, darbe sonucu hapse mahkûm edilen Mursi'nin ve Müslüman Kardeşler'in bastırılması ile ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Mısır'da gözlemlenen ciddi insan hakları sorunları, 2016 seçimlerine kadar ikili ilişkilerde önemli engeller yaratmıştır. Mısır'da askerî yönetimin, başta Müslüman Kardeşler'in destekçilerine olmak üzere, muhalefete karşı sergilediği sert baskı, ABD karar vericilerinin gözünde bir krizin göstergesi olarak algılanmıştır. Konuşma ve toplanma özgürlüğünü sınırlandıran bu tavırların

¹ Fahmy, Nabil, *Egypt's Diplomacy in War, Peace and Transition* (London: Palgrave Macmillan, 2020), 197.

² Psaki, Jen, "US Assistance to Egypt", *U.S. Department of State*, 9 Ekim 2013.

devam etmesine rağmen Obama yönetimi, daha sonra nispeten geri adım atmaya başlamıştır. Beyaz Saray, Mart 2015'te Mısır'a IŞİD'le mücadele amacıyla 12 tane F-16 savaş uçağı, 125 Abrams tankı için yedek kitler ile 20 Zıpkın füzesi gönderileceğini ve daha önce askıya alınan, yıllık 1,3 milyar dolarlık askerî fonun tekrar verileceğini duyurmuştur.³ Her ne kadar askerî ve ekonomik anlamda Mısır-ABD ilişkilerindeki tansiyon hafiflese de Sisi yönetiminin, Obama yönetimi ve Demokrat Parti ile olan tansiyonu iç siyasette yaşananlar yüzünden dinmemiştir.

Hillary Clinton ve Donald Trump arasında gerçekleşen 2016 Başkanlık Seçimlerinden Cumhuriyetçi adayın galip çıkması, Sisi yönetimi adına Mısır-ABD ilişkilerinde arzu edilen iyimserliğin geri kazanılmasına fazlasıyla sebep olmuştur. Barack Obama ve Demokrat Parti döneminde hissedilen karamsarlığın yerini, bir anda gelecek adına olumlu bir beklenti almıştır. Bu beklentide Sisi'nin, Trump ve Clinton ile yaptığı görüşmelerde edindiği izlenim ve her iki başkan adayının muhtemel politikalarının etkisi olmuştur. Sisi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 2016'daki 71. oturumu esnasında başkan adayları Trump ve Clinton ile bir araya gelerek Mısır-ABD ilişkilerinin geleceği konusunda fikir edinmiştir.⁴ Sisi'nin, Trump ile yaptığı görüşmede iki liderin özellikle terörle mücadele konusundaki düşüncelerinin ve bakış açılarının uyumlu olduğu gözlemlenmiştir. Bazı haber kaynaklarına yansıyan bilgilere göre, Sisi-Trump görüşmesinde öne çıkan hususlardan birisi radikal terörizme karşı verilecek mücadelenin altını çizmek olmuştur. Bunun sadece IŞİD gibi

terör örgütleri için söylenilmediğini belirtmek gerekmektedir. Trump, daha önce Şubat 2016 tarihinde Temsilciler Meclisi Yargı Komitesi tarafından onaylanan ve Dışişleri Bakanlığını, Müslüman Kardeşler'i bir terör örgütü olarak tanımlamaya çağıran tasarıyı desteklediğini belirtmiştir. Bu bakış açısının, özellikle siyasal İslam'a karşı sert bir duruşa sahip olan Sisi tarafından olumlu karşılandığı rahatlıkla ifade edilebilir.

Clinton ile gerçekleştirilen görüşmeler ise yukarıda bahsedilen sıcak müzakerelerin tam tersi bir şekilde cereyan etmiştir. Mısır'ın yakın zamandaki dış politikasını analiz eden Nabil Fahmi, Clinton'ın Obama'dan daha pragmatist bir isim olduğunu belirtmiştir.⁵ Fahmi'nin böyle bir yorumda bulunmasının sebebi Clinton'ın, 2016'daki görüşmede hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına saygının önemini vurgulamasından kaynaklanmaktadır. Sisi açısından bu vurgulama, bir taraftan Obama döneminde kendi yönetiminin mağdur edildiği ve siyasi baskı altında tutulduğu izlenimi uyandırmış; diğer taraftan Clinton tarafından benimsenen dış politika yaklaşımının, Obama döneminden çok farklı olmayacağını ortaya koymuştur. Bütün bunları göz önünde bulundurduğumuzda Trump döneminin başlangıcı, Sisi yönetimi açısından çok kritik bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Demokrasi ve insan hakları değerlerine daha ılımlı yaklaşan Clinton'ın yenilmesiyle birlikte Beyaz Saray'a, Sisi ile dış politika alanında birçok ortak noktası olan Trump gelmiştir. Bu durum Mısır'a, izleyen 4 yıl boyunca ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi için bir fırsat sunmuştur.

³ Ackermann, Spencer, "Obama restores US military aid to Egypt over Islamic State concerns", *The Guardian*, 31 Mart 2015.

⁴ Amlani, Jenna, and Elissa Miller, "Factbox: Egypt's Sisi Meets with Trump, Clinton in New York", *Atlantic Council*, 21 Eylül 2016.

⁵ Fahmi, Egypt's Diplomacy in War, Peace and Transition, 197.

TRUMP DÖNEMİNDE MISIR-ABD İLİŞKİLERİ

Trump yönetiminin görevde olduğu son 4 yıl içerisinde Mısır ve ABD arasındaki ilişkiler, daha önce seçim döneminde öngörülmediği çizgide devam etmiştir. Başkanlık seçimlerinden sonra Trump, Nisan 2017 tarihinde Sisi'yi Washington'a davet etmiş ve Hüs-nü Mübarek'in 2009'daki ziyaretinden sonra ilk defa Mısırlı bir lideri Beyaz Saray'da ağırlamıştır. Bu ziyaret, özellikle Demokrat Parti temsilcileri tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkinin ana nedeni, yakın zamanda insan hakları ve ifade özgürlüğü bağlamında zayıf ve düşük sicili bulunan bir ülke cumhurbaşkanının, ABD'nin en yüksek makamı tarafından kabul edilmesidir. Söz konusu görüşmenin ana maddeleri terörle mücadele ve ekonomi olarak belirlenmiştir. Terörle mücadele anlamında Trump, Sisi yönetimi ile iş birliği yapmaya devam edeceğini belirtmiş ve efektif bir strateji uygulama konusunda çalışmaların sürdürüleceğinden söz etmiştir.⁶

Özellikle 2015 yılından itibaren Sina Yarımadası'nda yaşanan IŞİD saldırıları, ABD'nin Ortadoğu'daki politikası adına önemli bir güvenlik meselesi hâline gelmiştir. Zira bu gelişmelerin İsrail'e sıçraması veya Süveyş Kanalı'ndaki ticari trafiği

tehlikeye atması bölge adına bir krize yol açma potansiyeli taşımaktaydı. Bu yüzden Mısır'ın, askerî ve ekonomik bakımdan terörle mücadele kabiliyetinin geliştirilmesi o dönem için iki ülke adına önemli bir husus olmuştur. Bu bağlamda, ABD'deki yeni yönetimin kendi içerisinde diplomasi ve kalkınma alanlarında uyguladığı ciddi bütçe kesintilerinin Mısır'a sağlanan maddi ve manevi desteği etkilemeyeceği ifade edilmiştir.⁷ Bu konu, ciddi ekonomik sorunlarının bulunması nedeniyle özellikle Mısır açısından netleştirilmesi gereken bir nokta olarak görülmüştür. Çünkü, 2011 ayaklanmaları sonrasında Mısır ciddi ekonomik zorluklarla yüz yüze kalmıştır. Yabancı yatırımcıların Mısır ekonomisine duyduğu güveni kaybederek ülkeden çekilmesi Mısır'da yüksek bir döviz kaybına yol açmıştır. %30'a kadar yükselen enflasyon ülkedeki ekonomik tablonun kötüye gidişinin göstergesi olmuştur. Benzer şekilde, ülkede artan terör saldırıları, özellikle yatırımcılar adına menfi bir noktaya gelmiştir. Bu saldırılara karşı güçlü bir yerel askerî oluşturma ABD'nin maddi olarak destek vermesi, Sisi yönetimi tarafından Mısır'ın ekonomik toparlanma sürecine dolaylı yoldan katkı verecek bir unsur olarak değerlendirilmiştir. İlerleyen dönemde ABD ve Mısır arasında bu gö-

2011
ayaklanmaları
sonrasında Mısır
ciddi ekonomik
zorluklarla yüz
yüze kalmıştır.
Yabancı
yatırımcıların
Mısır
ekonomisine
duyduğu güveni
kaybederek
ülkeden çekilmesi
Mısır'da yüksek
bir döviz kaybına
yol açmıştır.
%30'a kadar
yükselen
enflasyon
ülkedeki
ekonomik
tablonun kötüye
gidişinin
göstergesi
olmuştur.

⁶ Gould, Joe, "US military aid in limbo as Trump welcomes Egyptian president", *Defense News*, 3 Nisan 2017.

⁷ Teller, Neville, *Trump and the Holy Land: 2016-2020: The Deal of the Century* (Bedford: Troubador Publishing, 2020).

rüşmeye benzer başka zirveler de gerçekleşmiştir. Bunlar arasında özellikle Eylül 2016'da yapılan müzakerelerin, daha önce Mısır ve ABD tarafından gerçekleştirilen "Parlak Yıldız Harekâtı" adlı askerî tatbikatın tekrar canlandırılması dolayısıyla önem kazanmıştır. Bunun dışında Trump, bu görüşmede Mısır'ın bölgenin istikrarında oynadığı önemli rolü irdilemiş ve bölgesel çatışmaları çözme adına daha fazla ikili koordinasyon çağrısında bulunmuştur.⁸

Trump'ın gelişi ile düzlüğe çıkan Mısır-ABD ilişkileri, 2020 Başkanlık Seçimlerine kadar bu yönde bir eğilim ile sürmeye devam etmiştir. İlk olarak Nisan 2017'de Beyaz Saray'da ağırlanan Sisi, Washington'a ikinci resmî ziyaretini tam iki yıl sonra Nisan 2019'da gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde Trump, Sisi ile olan dostluklarını tekrar vurgulamış, ikili ilişkilerin hiç bu kadar güçlü olmadığını ve Mısır ile askerî ve ticari alanlar dâhil birçok cephede çalıştıklarını yinelemiştir. Daha önce de gündeme gelen konuların dışında Trump, hem Suriye, Libya ve Yemen'deki çatışmalar hem de Doğu Akdeniz Gaz Forumu'ndaki gelişmeler kapsamında Sisi ile çalıştıklarını ifade etmiştir.⁹ Mısır'ın birçok sivil toplum örgütü tarafından irdelenen insan hakları sorunlarının Trump yönetimi tarafından göz ardı edilmesi, Sisi'nin bölgede ABD adına kritik bir konumda olduğunu net bir şekilde ortaya koymuştur. Bölgede İsrail ile nispeten mesafeli ilişkilere sahip olan Mısır'ın, Süveyş Kanalı'nı da kontrol etmesi dış politikada ekonomik çıkarları ön planda tutan Trump yönetimi adına vazgeçilmez bir müttefik olmasına neden olmuştur. Ancak hızla yaklaşan 2020 Başkanlık

Seçimleri iki ülke ilişkilerinin soğumaya başladığının sinyallerini vermiştir. Bu soğumanın Trump'ın, 2019'daki G7 Zirvesi'nde Sisi'yi medya karşısında "favori diktatör" olarak tanımlamasıyla başladığı tahmin edilmektedir. İlk olarak Wall Street Journal tarafından kamuoyuna yansıyan bu sözler, o anda orada bulunan Mısırlı ve ABD'li bürokratlar arasında kısa süreli bir sessizliğe neden olmuştur.¹⁰ Her ne kadar bu sözlerin ardından Trump, Sisi'yi övmeye devam ettiyse de arka planda bu sözlerin çarpıcı bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. Bunun ardından yaşanan bazı gelişmeler, bu düşüncenin haklılığını da güçlendirmektedir. Trump döneminin sonu yaklaşırken Sisi, iç politikadaki baskısını arttırmıştır. Son zamanlarda, ülke içinde az sayıdaki insan hakları gruplarına Sisi yönetimi tarafından tutuklamalar ile baskı uygulanmıştır. Bu gruplar arasında medyada en çok yer verilen Mısır Kişisel Haklar Girişimi (EIPR) olmuştur.¹¹ Bunun haricinde Sisi, dış politika nezdinde Libya ve Doğu Akdeniz'deki gerilimlerde aynı blok içinde bulunan Macron ile de ciddi bir yakınlaşmaya gitmiştir. Bu gelişme, Trump ile son 4 yılda oluşturulmuş sıkı bağların artık Fransa tarafına yönlendirileceğini göstermektedir. Son olarak Aralık 2020'de Trump, Kongre tarafından kabul edilen ve Mısır'a ABD yardımlarını artıran kanunu eleştirmiş, aynı zamanda Mısır'ı kendisine ayrılan yardımı Rusya'dan askerî teçhizat satın alımında kullanmakla suçlamıştır.¹² Böylece Trump yönetimi, dönemin ABD-Mısır ilişkilerinin önemli temel noktalarından birisi olan askerî-ekonomik bağları tartışmaya yeniden açarak Sisi ile olan iyi ilişkileri gergin bir şekilde sonlandırmıştır.

⁸ "President Trump meets president Al-Sisi of Egypt", *The White House*, 19 Eylül 2016.

⁹ "President Donald J. Trump remains committed to Egypt and Middle East stability", *The White House*, 3 Nisan 2017.

¹⁰ Zeballos-Roig, Joseph, "Trump stunned US officials when he called Egyptian President El-Sisi 'my favourite dictator' at the G7", *Business Insider*, 14 Eylül 2019.

¹¹ Collard, Rebecca, "Waning Days of Trump Administration", *Foreign Policy*, 20 November 2020.

¹² "Trump slams Washington's \$1.3bn military aid to Egypt", *Middle East Eye*, 23 Aralık 2020.

BIDEN DÖNEMİNDE ABD-MISIR İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİ

2020 Başkanlık Seçimlerinden galip ayrılan Biden'ın, Trump'tan farklı olarak nasıl bir dış politika izleyeceği, birçok siyasi analist ve lider tarafından merak edilmektedir. ABD'nin Biden döneminde Mısır'a yönelik sergileyebileceği tavrı analiz etmek için birden fazla yaklaşım uygulanabilir ancak bunların içerisinde Biden'ın siyasi geçmişine göz atmak bize genel bir fikir sağlayabilir. Siyasi kariyerinin büyük bir kısmını Delaware Eyaleti Senatörü olarak geçiren Biden, 2007 ve 2009 yılları arasında Senato Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı olarak görev almıştır. 2008'deki başkanlık seçimlerine Demokrat Parti tarafından aday olan Biden, daha sonra Barack Obama ve Hillary Clinton karşısında yeterli desteği alamadığı gerekçesiyle adaylığını geri çekmiştir. Ancak daha sonra Obama'nın kendisine başkan yardımcılığı görevini teklif etmesi üzerine iki dönem boyunca Obama yönetimi altında çalışmıştır.

Biden'ın daha önce Obama yönetiminde başkan yardımcısı olarak görev alması, Sisi yönetimi tarafından endişeyle karşılanmaktadır. Sisi yönetimi, insan haklarının geliştirilmesine ve kişisel özgürlüklerin ve sivil toplumun korunmasına önem veren Obama dönemi politikalarının Biden ile beraber geri dönebileceği korkusuyla hareket etmektedir. Bunun yansıması olarak, Aralık 2020'de tutuklanan 3 EIPR çalışanının kefaletle serbest bırakılması,¹³ gelecek olan Biden yönetimine mümkün olduğu kadar az koz vermek adına verilen bir karar olarak

değerlendirilmektedir. Trump yönetiminde, Mısır ile olan siyasi ilişkilerde insan hakları ve siyasi özgürlük tartışmaları her ne kadar var olsa da bunlar iki ülke arasındaki genel ilişkilerin arka planında kalmıştır. Lakin Biden yönetimi altında bu faktörlerin dış politikada önemli bir yere sahip olacağının sinyalleri mevcuttur. ABD Dışişleri Bakanlığı, 19 Ocak'ta Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan bölgesindeki Uygur Türklerine yaptıklarını "soykırım" olarak nitelendirmiştir.¹⁴ Trump döneminde göz ardı edilen bu mesele, yeni yönetimin göreve gelmesinden bir gün önce gerçekleşmesi bir başlangıç olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda ABD'nin, siyasi özgürlük adı altında Müslüman Kardeşler ile yakınlaşması, Sisi yönetimi açısından bu politikanın Mısır'daki yansıması olarak gösterilebilir. Bunun haricinde Biden'ın son zamanlardaki sosyal medya açıklamaları, Mısır'a Obama döneminde olduğu gibi yine benzer bir yaklaşımda bulunacağının sinyallerini vermektedir. Bunun medyada en çok değinilen örneği, Temmuz 2020'de ABD vatandaşı olan Mısır kökenli bir öğrencinin 486 gün hapis yatmasının ardından serbest bırakılması ile ilgili söylemi olmuştur. Ülkedeki insan haklarını Tahrir Meydanı'nda protesto etmesi sebebiyle tutuklanan öğrencinin ABD'ye dönüşü üzerine Biden, resmî Twitter hesabından aktivistlerin tutuklanarak işkence görmelerinin ve sürgün edilmelerinin kabul edilemez olduğunu ve Trump'ın "favori diktatörü" için artık açık çek verilmeyeceğini deklare etmiştir.¹⁵ Bu Twitter açıklaması, insan hakları meselesinin Sisi yönetimini sınırlandıran bir faktör etkili olmaya devam edeceğini göstermektedir. Söz konusu açıklama, askerî ve eko-

¹³ Tharoor, Ishaan, "Trump's Arab allies are already testing Biden", *The Washington Post*, 8 Aralık 2020.

¹⁴ Wong, Edward, and Chris Buckley, "U.S. says China's repression of Uyghurs is 'Genocide'", *The New York Times*, 19 January 2021.

¹⁵ Biden, Joe. 12 Temmuz 2020. <https://twitter.com/JoeBiden/status/1282419453939113989?s=20>

Mısır, ithalat konusunda çeşitliliğini artırmak amacıyla başka pazarlara yönelme çabasında olmuştur. Bu bağlamda Sisi yönetimi, ekonomik ve askerî anlamda Fransa'yla yakın ilişkiler kurulmasına ciddi önem vermektedir.

Mısır Cumhurbaşkanı Abdulfettah es-Sisi Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ile başkent Paris, Elysee Sarayı'nda bir araya geldi.

nomik meseleler hakkında bazı soru işaretleri de doğurmuştur.

Daha önce belirtildiği gibi Mısır'a ABD tarafından yıllık 1,3 milyar dolarlık bir askerî yardım yapılmaktadır. Obama yönetiminde bu yardım kısa süreliğine kesilse de daha sonra IŞİD'le mücadele kapsamında tekrar sağlanmıştır. Trump yönetimi altında ise bu gelir, herhangi bir engele takılmamıştır. Biden tarafından açık çek verilmeyeceği mesajı, bu kapsamda Mısır'daki insan hakları siciline bağlı olarak bu gelirin değişkenlik göstereceğini simgelemiştir. Sisi yönetimi için bunun anlamı, askerî ve ekonomik anlamda ciddi bir gelirin sekteye uğraması ve Obama döneminde yaşanan problemlerin geri dönüşü olarak algılanmaktadır. Bu yüzden Mısır, ithalat konusunda

çeşitliliğini artırmak amacıyla başka pazarlara yönelme çabasında olmuştur. Bu bağlamda Sisi yönetimi, ekonomik ve askerî anlamda Fransa'yla yakın ilişkiler kurulmasına ciddi önem vermektedir. Hatırlamak gerekirse Fransa Cumhurbaşkanı Macron, Sisi ile Aralık 2020'de yapılan ortak basın açıklamasında, Kahire'nin bölgede terörizmle mücadele yeteneğini zayıflatmak istemediğini ve bu sebeple Mısır'a Fransız silahlarının satışını insan haklarına bağlı olarak kısıtlamayacağını belirtmiştir.¹⁶ Bu nedenle, Sisi yönetimi adına Fransa pazarı çok cazip bir konuma gelmiştir. Macron ve Sisi'nin, aynı zamanda Libya ve Doğu Akdeniz'deki gerilimlerde aynı tarafta olması iki ülke arasındaki müzakereleri daha da kolaylaştırdığını söyleyebiliriz. Sonuç olarak, her ne kadar Demokrat Parti adayını

¹⁶ "Macron says France will sell arms to Egypt irrespective of human rights", *Reuters*, 7 Aralık 2020.

tebrik eden ilk Arap devletlerinden birisi olsa da Mısır, yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı Biden'ın gelmesine olumsuz bir şekilde bakmaktadır. Ancak Biden yönetimi, Mısır'daki insan hakları sicilini vurgulayacak olsa da ülkenin stratejik konumu nedeniyle aşırı tepkili bir tutum sergilemeyeceği de düşünülebilir. Süveyş Kanalı gibi önemli bir ticaret ve deniz yolunun denetimini yapan Mısır'ın güvenliği, ABD açısından bazı nedenlerden ötürü önemli olarak görülebilir. Bunlardan birincisi, ABD'nin Körfez bölgesindeki üslerine ve birliklerine destek sağlama konusuna bağlıdır. Mısır'da olası bir istikrarsızlığın ortaya çıkması, Süveyş Kanalı adına bir güvenlik tehdidi oluşturabilir ve bölgedeki askeri varlığa doğru lojistik destek bozulabilir. Bir diğer neden ise önemli bir ticaret yolunun akışının bozulması ile alakalıdır. Bunun yaşanması durumunda ABD'nin Ortadoğu ve Hindistan pazarına bağlantısı tehdit altına girmiş olur. Bu sebeple ABD, ülke içindeki dengeleri ciddi açıdan sarsmak istemeyecektir ama aynı zamanda kendini taraflı da göstermek istemeyecektir.

Örneğin ABD'nin, Trump yönetimi altında, Büyük Etiyopya Rönesans Barajı (GERD) müzakerelerinde açık bir şekilde Mısır'ı desteklemiş olsa da Biden yönetimi altında daha tarafsız bir yaklaşım sergileyeceği düşünülmektedir.¹⁷ Bu düşüncenin altındaki bir diğer neden, Biden'ın başkanlık kampanyası süresince ABD'nin uluslararası alanda pasifleşen rolünü tekrar etkin hâle getirme arzusudur. Biden, ABD'nin Paris Antlaşması'na tekrar katılma isteğini ve Trump döneminde Dünya Sağlık Örgütünden çekilme planını iptal edeceğini belirtmiştir. Afrika Birliği'nin gözetimi altında sürdürülen

GERD müzakerelerinde ABD'nin, Biden yönetimi altında daha objektif bir ara buluculuk ve etkin bir gözlemcilik sergileyeceğini düşünmek mümkündür.

Sonuç olarak bütün bu etkenlere baktığımızda, Sisi liderliğindeki Mısır adına zorlu bir dönem öngörülmektedir. Trump yönetimi esnasında ilişkilerin sıcak tutulduğu ve iş birliği konusunda tavizlerin verildiği siyasi koşulların sonu artık gelmiştir. Söz konusu siyasi çevrenin yerini Biden yönetiminin kurduğu ve tıpkı Obama'nın ikinci döneminde gözlenebildiği gibi sıkı ve baskılı bir ortama bırakacağı görülmektedir. Bu baskının, üç önemli yönden gerçekleşmesi beklenmektedir. Bunlardan en önemlisi, Mısır'ın yıllardır arka plana itmek istediği insan hakları meselesidir. Sisi yönetiminin peşini bırakmayan bu sorun, özellikle ülkenin dış politikadaki diğer dengelerini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Buna, ABD tarafından sağlanan 1,3 milyar dolar değerindeki askeri yardım ile ilgili gelişmeler örnek olarak gösterilebilir. Aynı zamanda, muhalefeti bastıran ve demokratikleşme bağlamındaki konuşma özgürlüğünü de ilgilendiren bu sorun, Sisi yönetimi adına beklenen bir diğer problemidir. Ancak Biden'ın, ülkedeki istikrarı bozmamak adına bunu ağır bir şekilde kullanmayacağı da söylenebilir. Aksi takdirde, önemli bir ticaret ve deniz yolu olan Süveyş Kanalı'nın güvenliği tehlikeye atılabilir. Son olarak ABD'nin Mısır'a, GERD kapsamında eskisi gibi taraflı yaklaşmayacağı ve diğer GERD ülkeleri olan Etiyopya ve Sudan ile irtibatların güçleneceği sinyali verilmiştir. Biden döneminde bu sorunların ABD-Mısır ilişkilerini etkilemesi olasıdır.

¹⁷ "How a Biden win could transform US policy in the Middle East and North Africa", *European Council on Foreign Relations*, 3 Kasım 2020.

LİBYA

ABD'NİN LİBYA POLİTİKASI: 2011-2021

Tunus'ta düzenlenen "Libya Siyasi Diyalog Forumu" görüşmeleri sonrası, BM Libya Destek Misyonu Temsilcisi Williams seçimlerin 24 Aralık 2021'de gerçekleştirilmesi konusunda uzlaşma sağlandığını duyurdu.

a) Obama Dönemi

Obama'nın Libya politikası, kendi döneminde benimsemiş olduğu harici devletlere askerî müdahalelere mesafeli duruşunun genel bir yansıması olmuştur. Libya'da kriz büyümeye başladığında Obama askerî seçenek konusunda yine tereddütlü davranışa da yönetimdeki isimler Kaddafi'nin Bingazi'ye ilerlemesini sebep göstererek Obama'yı ikna etmişlerdir.¹⁸ Obama'nın bu konuda iradesini netleştirmesi sonrasında hızlı bir şekilde harekete geçen yönetim, BM güvenlik konseyi tarafından onaylanan NATO liderliğinde gerçekleşecek ve pek çok müttefiki kapsayan kısa süreli ve belirli hedeflere odaklanan bir operasyon¹⁹ kararı çıkartmıştır. Bu kararın sağladığı meşruiyetle gerçekleştirilen operasyon, Kaddafi'nin Bingazi'ye ilerlemesini durdurmuş olsa da ülkeyi iç savaşa taşıyan önemli nedenlerden biri olmuştur.

Kaddafi'nin saklanmış olduğu yerde bulunup devrimciler tarafından linç edilmesinin ardından uluslararası kurumlar ülkeyi hızlı bir şekilde seçimlere götürmüştür. Ancak Kaddafi döneminde zayıf olan kurumlar, ülkenin gruplaşmış ve ayrılmış sosyolojik yapısı, seyrek demografi ve devrimle birlikte başlayan silahlı gruplaşmalar 2012 seçimlerinin başarısızlığa uğraması sonucunu doğurmuştur. NATO operasyon gücü ve ABD başta olmak üzere pek çok ülke seçimlerin sonucunu kutlamış olsa da kısa süre sonra tekrar patlak veren olaylar, seçimlerin fiyasko ile sonuçlandığını göstermiştir.²⁰ Ülkenin içinde bulunduğu şartlar sebebiyle Libya'dan IŞİD'e önemli bir insan gücü transferi olmuştur. 2014 sonrasında bu militanların Suriye ve Irak'tan tekrar Libya'ya dönmesi ve Sirte'yi karargâh olarak belirlemesi²¹, Libya'da çözümün ani bir askerî hareket ve seçimle sağlanamayacak kadar derin olduğunu göstermiştir. Obama yö-

¹⁸ Jeffrey Goldberg, "The Obama Doctrine," The Atlantic, April 2016.

¹⁹ United Nations Security Council Resolution S/RES/1973 (2011).

²⁰ White House Press Release, July 2012.

²¹ General David M. Rodriguez, "Department of Defence Briefing", 7 April, 2016.

2012 yılında Büyükelçi J. C. Stevens'in öldürülmesi ve bu olayın ABD içinde meydana getirdiği infial, Obama'nın Libya'da kendisi için risk oluşturabilecek herhangi bir adım atmamasında etkili olmuştur. Böylece ABD, askerî seçenek ve sahada fiziksel varlığı değil siyasi görüşmeleri Libya ajandasına almıştır.

Dönemin ABD Başkanı Barack Obama 2012 yılında Libya'da ABD Konsolosluğu'na düzenlenen saldırıda ölen elçilik çalışanlarının cenaze törenine katılırken,

netimi tarafından hızlı bir şekilde hazırlanan planın tüm senaryoları değerlendirmede, BM Güvenlik Konseyi ve NATO aracılığıyla gerçekleştirilen operasyonlarda gereken sorumluluğu almadığı kısa süre içerisinde aşikâr olmuştur. Nitekim Obama yapmış olduğu bir konuşmasında, Libya'da yapmış oldukları hatanın kendi başkanlık döneminin en kritik hatası olduğunu kabul etmiştir.²² Yukarıda bir kısmına değinilen siyasi, coğrafi ve beşerî şartlar nedeniyle normal şartlar altında dahi Libya'da siyasi birliğin tesisi zorlu bir girişimken yeteri kadar planlanmayan askerî müdahale ve seçim, Libya'nın hâlen içinden çıkamadığı bir kaos ortamına sürüklenmesine sebep olmuştur.

2012 yılında Büyükelçi J. C. Stevens'in öldürülmesi ve bu ola-

yın ABD içinde meydana getirdiği infial, Obama'nın Libya'da kendisi için risk oluşturabilecek herhangi bir adım atmamasında etkili olmuştur. Böylece ABD, askerî seçenek ve sahada fiziksel varlığı değil siyasi görüşmeleri Libya ajandasına almıştır. Bugün Libya'nın batısına hâkim olan ve Ulusal Mutabakat Hükûmeti (UMH) olarak bilinen yönetimi oluşturan Libya Siyasi Antlaşması, ABD öncülüğünde Fas'ın Suheyraat kentinde imzalanmıştır. Bu anlaşmanın seçimlerden farklı olarak Libya'da istikrarı sağlayabileceği düşünülmüşse de yine planlanan gerçekleşmemiştir. Libya üzerinden plan yapan başta bölge ülkeleri Mısır ve BAE, UMH'nin kendi arzuları doğrultusunda faaliyet göstermeyeceğini anladıkları için Hafter'e olan desteğini arttırmış

²² "Exclusive: President Barack Obama on 'Fox News Sunday', *Fox News*, 10 April 2016.

ve Hafter, UMH karşıtı silahlı operasyonlarına hız vermiştir. Bu süreçte IŞİD ve el-Kaide'nin de tekrar gündeme gelmesi Obama yönetiminin bu konulara odaklanmasına ve öne çıkarttıkları UMH'ye gereken desteği vermemelerine sebep olmuştur.²³ Sirte'nin IŞİD unsurlarından temizlenmesinde UMH güçlerine destek sağlansa da Kahire ve Abu Dabi'den önemli destek alan Hafter'in UMH'ye saldırısına karşı tedbir alınmamış, bekle gör politikası tercih edilmiştir.

b) Trump Dönemi

Trump, 2016 seçimlerine girerken Hillary Clinton'a karşı demokratların Libya başarısızlığı ifadesini sıklıkla kullanmış Büyükelçi Stevens'in öldürülmesini Amerikan kamuoyuna her fırsatta hatırlatmıştır. Başkan seçildikten sonra da bir konuşmasında Libya'da Amerikan ordusunun aktif olmasını istemediğini net bir şekilde belirten Trump, Amerika'nın hâlihazırda girmiş olduğu mücadelelerin kendileri için yeterli olduğunun altını çizmiştir. Sonrasında IŞİD ve el-Kaide ile mücadelenin kendileri için önemli olduğunu dile getiren Trump, bu unsurlara karşı hava operasyonu talimatı vermiştir.²⁴

2019 yılının Nisan ayında Trablus işgal girişimini başlatan Hafter, Trump'la bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşme "ortak vizyon" adı altında Libya'daki son gelişmeleri inceleme kisvesine büründürülse de Trump'ın Hafter'e destek verdiğini göstermiştir. Beyaz Saray'dan yapılan açıklamada, ilgili görüşmede Libya'nın istikrar ve güvenliğinin ele alındığı duyurulmuştur. Bloomberg bu görüşme sonrasında, Trump'ın Hafter'e doğrudan destek vermeye başladığını açıklamıştır. Nitekim 2020 yılı Ocak ayında Berlin Konferansı'na katılan Hafter, burada bu hususa atıf yapmıştır. Dönemin BM

Libya Özel Temsilcisi Ghassan Salame kendisi ile konuşurken Hafter, herkesin kendisine duyumuş olduğu kızgınlığa şaşırdığını belirtmiş ve Bolton'un kendisine bizzat "işini hızlı hallet" dediğini dile getirmiştir. Trump yönetiminin Hafter'e vermiş olduğu desteği gösteren diğer bir husus, BM Güvenlik Konseyinin ülkede ateşkesi sağlaması beklenen kararının ABD tarafından engellenmesidir. İngiltere'nin BM Güvenlik Konseyine vermiş olduğu ve Hafter'in Trablus saldırısını durdurma çağrısında bulunan karar tasarısını ABD veto etmiştir. Tasarıyı veto eden bir diğer ülke, Hafter'in daha eski destekçisi olan Rusya olmuştur.

Dolayısıyla Trump döneminde IŞİD ve el-Kaide ile mücadele operasyonları dışında Washington yönetimi neredeyse hiçbir adım atmamıştır. UMH'nin Trablus işgal girişimini kırarak çatışmayı Sirte ve Cufra hattına çekmesi sonrası yaşanan diyalog görüşmelerinde ABD'nin Libya Büyükelçiliği önemli rol oynasa da görüşmeler kesin neticelere ulaşamamıştır.

BIDEN DÖNEMİ ABD-LİBYA İLİŞKİLERİ

a) Başkan Yardımcısı Biden ve Libya Politikası

Biden, Haziran 2016'da katıldığı bir programda Charlie Rose'un ABD'nin 2011 Libya müdahalesi hakkındaki sorularını cevaplamıştır. Başbakan Yardımcısı olarak katıldığı programda, Demokratların yeni adayı Clinton'ın aksine ABD'nin Libya müdahalesini eleştiren Biden, bu süreçte kendisinin Beyaz Saray'da ABD'nin müdahil olmaması için çaba sarf ettiğini ifade etmiştir. Program sunucusunun, Saddam, Kadafi ve Mübarek başta kalsa daha mı iyi olurdu sorusuna karşılık olarak "onlar gittikten sonra

²³ "Country Reports on Terrorism 2017", *U.S. Department of State, September 2018*.

²⁴ Glenn Thrush, "No U.S. Military Role in Libya, Trump Says, Rejecting Italy's Pleas," *New York Times*, April 20, 2017.

ne değişiyor, ülke radikaller için bir yuva olmuyor mu?" cevabını vermiştir. Biden'ın ABD Başkanı seçilmesi durumunda nasıl bir Libya politikası izleyeceğini öngörebilmek için kendisinin ABD'nin bazı dış müdahaleleri konusunda nasıl bir tavır aldığını hatırlamak faydalı olacaktır. 1991'de Biden, Saddam'a karşı gerçekleştirilen ve bugün ABD tarafından başarılı bir operasyon olarak değerlendirilen Çöl Fırtınası Operasyonu'na karşı oy kullanmıştır. Biden, 2003'te Irak'ın işgalini öngören tasarımı desteklemiş, 2006'da ise ABD'nin Irak'ta üç bağımsız devlet kurmasının makul olduğunu iddia etmiştir. Yine Pakistan'da Usame bin Ladin'e karşı gerçekleştirilen operasyon öncesi, Biden Obama'ya operasyonun gerçekleşmemesi için tavsiyede bulunmuştur. Dolayısıyla Biden'ın bu kritik süreçlerde almış olduğu kararlar incelendiğinde, Biden'ın müdahaleci-agresif bir dış politika eğilimi taşımadığı görülmektedir. Ancak Libya'nın jeo-stratejik önemi ile Rusya'nın Afrika ve Akdeniz'de nüfuzunu artırma potansiyeli göz önüne alındığında Biden'ın selefi Trump'tan daha aktif bir Libya politikası takip edeceği söylenebilir.

b) Libya'nın ABD Dış Politikasındaki Yeri

Libya'nın normal şartlar altında Amerikan dış politikasında doğrudan bir öneme sahip olmadığı aşikârdır. Ancak Amerikan dış politikasının önemli bir unsuru sayılan terörle mücadele ve bölgesel müttefiklerin korunması, Libya'yı ABD için önemli bir dış politika unsuru hâline getirmektedir. Arap Baharı sonrası yaşanan rejim değişiklikleri ile neşvü nema fırsatı bulan sözde İslamcı, terörist gruplar için Libya önemli bir merkez hâline gelmiştir. 2016 yılında gerçekleştirilen IŞİD karşıtı operasyonlarla örgütün fiili varlığına son verilmiş olsa da ülke genelindeki mevcut bireysel yapılanmalar Washington yönetimi için bir tehdit unsuru olarak algılanmaya devam etmektedir. Libya'da saklı duran örgüt üyelerinin Avrupa ve Afrika'ya ya-

yılma riski, ABD açısından önemli bir tehdit olarak değerlendirilmektedir.

Washington yönetiminin Libya politikasını belirleyebilecek olan önemli dinamiklerden birisi de savaşa doğrudan yahut dolaylı olarak müdahil olan dış güçlerdir. Bu hususta öncelikli tehdit hiç şüphesiz Rusya'dır. Rusya'nın Suriye'deki varlığı ile Doğu Akdeniz'de önemli bir aktör olmasına ilaveten Libya'da da varlık göstererek Akdeniz'in güneyinde kalıcı hâle gelmesi, ABD için büyük bir tehdit unsurudur. Libya'da Rus varlığının tesis edilmesi NATO müttefiklerinin güneyden sarılması anlamına gelmektedir. Böyle bir durumda Avrupa ülkelerine ek olarak, ABD'nin müttefiki Ortadoğu ve Afrika ülkeleri de doğrudan Rusya'nın tehdidi altına girecektir. Bu noktada ABD dış politikasını etkileyecek olan en önemli husus Rusya'nın Libya'da ne ölçüde varlık göstermeye çalışacağıdır. Suriye'den farklı olarak Libya'daki Rus varlığı paralı askerler üzerinden yürütülmekte ve resmî hüviyet taşımamaktadır. Yine Rusya'nın hem Batı hem Doğu Libya ile barış görüşmesi, diyalog görüşmesi gibi isimler altında toplantılar gerçekleştirdiği görülmektedir.

Libya'ya dış müdahale bağlamında Washington için tehdit olarak algılanan bir diğer husus ise NATO üyesi ülkelerin farklı pozisyonlar almasıdır. Türkiye ve İtalya (her ne kadar iki tarafla da ilişkisi olsa da) Batı merkezli Ulusal Mutabakat Hükûmeti'ne (UMH) destek verirken Fransa ise Doğu merkezli Hafter ve Temsilciler Meclisine destek vermektedir. Fransa'nın Rusya ile beraber pozisyon alması ve yaşanabilecek olası bir gerginlik durumunda iki NATO üyesi ülkeyi karşısına alması önemli bir risk unsuru oluşturmaktadır. Amerika'nın stratejik müttefiki olan Fransa'nın, Rusya ile Libya'da geliştirmiş olduğu bu ilişkinin ne seviyeye geleceği Biden yönetimi tarafından dikkatle takip edilecektir. Yine Amerika'nın Ortadoğu'daki en önemli müttefikleri sayılabilecek olan Kahire ve Abu Dabi

yönetimlerinin Rusya ile çok önemli temaslar gerçekleştirdiği görülmektedir. Pentagon tarafından yayımlanan raporda BAE yönetiminin Rusya'ya bağlı Wagner paralı askerlerini finanse ettiğinin belirtilmesi, Washington yönetiminin konuyu yakından takip ettiğini göstermektedir.²⁵

c) Biden Yönetiminin Muhtemel Dış Politika Öncelikleri

Yeni dönemde ABD dış politikası yoğun bir şekilde iç politika-dan etkilenecek ve öncelikler bu bağlamda belirlenecektir. Trump destekçilerinin parlamentoya baskın gerçekleştirmesi ve Biden'ın bu olayı ABD demokrasisi için benzeri görülmemiş bir saldırı olarak nitelendirmesi, ABD'nin sözde demokrasi getiren dış müdahalelerinin bir süreliğine de olsa iç politika ile meşgul olacağını göstermektedir. Göreve başlamasının ardından öncelikli olarak Trump döneminden kalma "red-neck" politikası olarak nitelendirilen ve Demokratlar tarafından ayrımcılığa sebebiyet verdiği için sıklıkla eleştirilen politikalarla mücadele edilecektir. Yine Trump döneminde bir anlamda pasifleştirilen Dışişleri Bakanlığı ve Ulusal Güvenlik Teşkilatı güçlendirilecek, baypas edilen eski yetkileri bu kurumlara tekrar kazandırılacaktır. Bu süreçte de Obama döneminde

görev alan Biden'ın eski mesai arkadaşları ön plana çıkacaktır.

Biden, kampanya dönemi boyunca yapmış olduğu konuşmalarda dış politika stratejisi hakkında bazı ipuçları vermiştir. İran'la tekrar nükleer anlaşma masasına oturacağını belirtmiş, NATO'yu konsolide edeceğini vurgulamış ve demokrasi temelli politikalar yürüteceğini ifade etmiştir. Biden'ın bu söylemleri Trump'la karşılaştırıldığında müesses dış politikanın sürdürüleceğine ve bu minvalde dış politikada ciddi değişimler görülmeyeceğine işaret etmektedir. Zira kampanya sürecinde dış politikada radikal değişiklikler yapmayı vadeden Trump dahi birçok konuda Obama dönemi mirasını sürdürmek durumunda kalmıştır. Koronavirüs salgınının en çok yayıldığı ülkelerden olan ABD'de, Biden'ın salgın sürecinde açılan yaralarla mücadeleyi öncelikli gündem maddesi hâline getireceği aşikârdır. Yine Çin'in yükselişinin devam etmesi ve Amerikan ekonomisi üzerindeki yansımaları bir diğer önemli gündem maddesi olacaktır. İşsizlik ve ekonomik koşulların düzeltilmesi konularının da Biden'a yüklenen en önemli misyonlardan olduğu göz önüne alındığında, hâlihazırda aktif bir dış politika söylemi yürütmeyen Biden'ın önceliğinin dış politika olmadığı anlaşılmaktadır.

Trump destekçilerinin parlamentoya baskın gerçekleştirmesi ve Biden'ın bu olayı ABD demokrasisi için benzeri görülmemiş bir saldırı olarak nitelendirmesi, ABD'nin sözde demokrasi getiren dış müdahalelerinin bir süreliğine de olsa iç politika ile meşgul olacağını göstermektedir.

²⁵ Ammy Mackinnon and Jack Detsch, "Pentagon Says UAE Possibly Funding Russia's Shadowy Mercenaries in Libya", *Foreign Policy*, 30 November 2020.

d) Yeni Dönemde ABD'nin Muhtemel Libya Yol Haritası

Biden yönetimi açısından önceliği haiz olmayan Libya dosyası, ülkenin sahip olduğu stratejik önem ve doğal kaynaklarla birleştirildiğinde Washington yönetiminin doğrudan aktif olarak değil, diplomatik yollarla dosyayı ele almasını muhtemel kılmaktadır. Bu minvalde hem yerel aktörlerin hem de uluslararası aktörlerin masaya oturması Washington yönetimi tarafından desteklenerek ülkenin silahlardan arındırılması ve IŞİD başta olmak üzere sözde İslamcı grup üyelerinin tasfiye edilmesi temel hedef olacaktır.

Yerel ve uluslararası aktörlerin diplomatik adım atması, ABD'nin Libya'daki çıkarlarının en kolay ve masrafsız şekilde korunmasını sağlayacaktır. Başta Rusya olmak üzere ülkedeki yabancı güçlerin varlığından endişe duyan Washington yönetimi, ilk önemli adımını Libya İstikrar Yasa Tasarısı'nı gündemine alarak atmıştır. 11 Ekim 2019 tarihinde sunulan yasa tasarısı 18 Kasım 2020 tarihinde Kongreden geçerek Senato'ya sunulmuştur. İlgili yasa tasarısının yasallaşması durumunda ülkede faaliyet gösteren yabancı güçlerin 2011'den beri yapmış olduğu faaliyetlerin tespit edilmesi ve gerekli yaptırımların uygulanması amaçlanmaktadır. Yine BM himayesinde ABD Libya Büyükelçiliğinin de önemli desteğiyle gerçekleşen 5+5 Ortak Askerî Komite Toplantısı'nın 23 Ekim 2020 tari-

hinde gerçekleşen 4. oturumunda kalıcı ateşkes anlaşması üzerinde mutabık kalınmıştır. Ateşkes anlaşması ülke içindeki tarafları silah bırakmaya çağırırken harici güçleri de 3 ay içerisinde ülkeden çıkmaya zorlamakta ve öncesinde imzalanan tüm askerî anlaşmaları geçersiz kılmaktadır. Trump döneminde atılan bu önemli adımların, Biden döneminde devam ettirilmesi ve askerî bir saldırı yaşanmadan Libya'da yerel aktörler arasında anlaşma sağlanarak petrol üretiminin devam ettiği bir barış ortamının tesis edilmesi tercih edilecektir.

Libya'da çatışan tarafların silah bıraktığı ve harici güçlerin tasfiye edildiği bir düzlemin oluşması durumunda ABD, başta güvenlik olmak üzere Kaddafi döneminden itibaren zayıf kalan devlet kurumlarının tesis edilmesinde başat rolü oynamak için en güçlü aday olacaktır. Bu bağlamda emniyet teşkilatı ve askeriyenin eğitilmesi, yapılandırılması ve silahlandırılması Washington yönetiminin Libya'ya nüfuz etmesini sağlayacak ve tekrar vesayet savaşı çıkmasının önüne geçecektir. Yine Kaddafi döneminde gerekli ilgiyi görmeyen altyapı çalışmaları ve savaştan zarar gören havalimanı, okul, hastane ve yol gibi yapım ve işletmesi kârlı olan ticari faaliyetlerden de bu yolla önemli bir pay alınabilecektir. Bu yatırımların gerçekleşmesinde Libya'yı öne çıkaran husus, az nüfusu ve yoğun petrol üretim kapasitesine sahip olan ülkenin kısa sürede bu masrafları karşılayabilecek potansiyele sahip olmasıdır.

TUNUS

OBAMA-TRUMP DÖNEMİ ABD-TUNUS İLİŞKİLERİ

Tunus'ta 2011 Yasemin Devrimi'nin ardından yaşanan istikrarsızlık dönemi 2014 yılında yapılan seçimlerle daha sağlıklı bir zemine oturmaya başlamış ve Tunus daha demokratik bir sürece girmiştir. ABD tarafından yapılan açıklamalarda da seçimlerin şaibesiz ve güvenilir bir şekilde yapıldığı dile getirilmiştir.²⁶ Tunus'taki yeni anayasa çalışmaları da yine ABD tarafından hüs-nükabul görmüştür. ABD Dışişleri Bakanlığı raporlarında, 2014 seçimleri ile birlikte Tunus'un daha demokratik bir sürece adım attığından bahsedilmektedir. Raporlara göre Tunus'ta meydana gelen toplumsal protestoların ana nedeninin ülkedeki ekonomik duruma karşı oluşan hoşnutsuzluk olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum, ABD tarafından Tunus'un istikrarının sağlanması hususunda daha çok ekonomik yardıma ihtiyaç duyduğu şeklinde yorumlanmıştır. ABD'nin Tunus konusundaki bu düşünceleri ülkeye yönelik politikasında önemli bir rol oynamıştır.

Her ne kadar 2015 yılında Bardo Millî Müze saldırısı ve Susa kentindeki plaja yönelik terörist saldırılar gerçekleşmiş olsa da son yıllarda Tunus, terörizm konusunda Ortadoğu ülkeleri arasında en az sorunlu ülkelerden biri olmuştur. Bununla beraber, ABD Dışişleri Bakanlığının 2019 yılı Tunus raporunda terör faaliyetleri riskinin hâlâ yüksek olduğu belirtilmiş ve Tunus hükümetinin terörle mücadele konusundaki çalışmaları ve koordinasyonu takdir edilmiştir.²⁷ Yine aynı raporda özellikle istikrarsız ve güvenlik açısından sorun teşkil eden Libya'ya komşu olmasına dikkat çekilmiş ve Tunus'un sınır güvenliğine öncelik verildiği belirtilerek ABD'nin Tunus'a yönelik askerî yardımlarının artırıldığı vurgulanmıştır. Obama döneminde Tunus, NATO dışı ana müttefik olarak kaydedilmiştir ve Akdeniz'de NATO ile bazı ortaklıkların içinde yer almıştır. ABD Dışişleri Bakanlığının yine 2019 tarihli raporunda Tunus'un siyasi ve güvenlik ortamından bahsedilirken sivil toplum ve insan

²⁶ 2018 Country Reports on Human Rights Practices: Tunisia. Retrieved from: Tunisia - United States Department of State

²⁷ Country Reports on Terrorism 2019: Tunisia. Retrieved from: Tunisia - United States Department of State

2012 yılında Büyükelçi J. C. Stevens'in öldürülmesi ve bu olayın ABD içinde meydana getirdiği infial, Obama'nın Libya'da kendisi için risk oluşturabilecek herhangi bir adım atmamasında etkili olmuştur. Böylece ABD, askerî seçenek ve sahada fiziksel varlığı değil siyasi görüşmeleri Libya ajandasına almıştır.

Trump dönemi ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı John Sullivan, resmi temaslarda bulunmak üzere geldiği başkent Tunus'ta, Tunus Başbakanı Yusuf Şahid ile görüşmesi.

hakları gibi konularda önemli ilerlemeler kaydedildiği vurgulanmıştır.²⁸

Verilen bilgiler ışığında Donald Trump'ın ABD Başkanı seçildiği 2017 yılı baz alınarak Tunus-ABD ilişkilerine bakıldığında, ABD'nin dünya çapındaki izolasyonu ve Afrika'ya olan ilgisizliği ön plana çıkmaktadır. Hatta Trump görev süresi boyunca hiçbir Sahraaltı ülkesine ziyarette bulunmamıştır. Ayrıca Trump yönetiminde önceki dönem ABD iktidarlarıyla iyi ilişkileri olan Kuzey Afrika ülkeleri göz ardı edilmiştir. Obama'nın demokrasi çabalarının bir örneği olan Tunus, Trump yönetiminden yeterince ilgi görememiştir. Clinton ailesi ile sıkı bağları olan Fas monarşisi de Tunus ile aynı kaderi paylaşırken Obama döneminde iyi ilişkiler yürütülmeyen Mısır,

Trump döneminin parlayan yıldızı olmuştur. 2017 yılında ABD'yi ziyaret eden Tunus Başbakanı Yusuf Şedid, Trump yönetiminden bazı önemli kişiler ile görüşme gerçekleştirmişse de Trump'ın kendisi ile görüşmemiştir. Yine Devlet Başkanı El-Beci Kaid es-Sibsi, Trump ile yüz yüze bir görüşme gerçekleştirmemiştir. Obama döneminde ise bu durumun tam aksine diplomatik temaslar oldukça yüksek seviyede gerçekleşmiştir. Ayrıca Trump, seçildiği yıl olan 2017'de Ortadoğu ve Afrika genelinde olduğu gibi Tunus'a da yardımlarda kesintiye gidilmesini gündeme getirmiş fakat bu istek Kongre tarafından reddedilmiştir. Beyaz Saray'ın aksine Kongre ve Senato liberal düşüncelere dayalı şekilde Tunus'a olan desteğini devam ettirmiştir. 2017

²⁸ Ibid

yılının sonlarında ise ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı John Sullivan, Tunus'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve ABD'nin Tunus'un güvenliğini tesis etmek ve ekonomisini geliştirmek için yardımlara devam edeceğini ifade etmiştir. Devrim sonrası Tunus ekonomisi iyi bir grafik çizmemiş ve bu sebeple ABD yardımları Tunus için oldukça önemli hâle gelmiştir. 13 Aralık 2018'de Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton, Trump yönetiminin "Yeni Afrika" stratejisini açıklamıştır. Bu stratejiyle birlikte Obama döneminin liberal tonunun aksine Trump yönetimi daha realist bir ajanda belirleyerek ulusal güvenlik, ekonomik çıkar, terörle mücadele ve Rusya ile Çin'in Afrika kıtasındaki etkinliğini kısıtlamaya yönelik politikalara odaklanmıştır. Trump dönemindeki bu genel Afrika yaklaşımı Tunus-ABD ilişkilerine de sirayet etmiştir. Trump yönetimi Tunus'u siyasi anlamda göz ardı etmiş ve gerekli önemi vermemiştir. Buna rağmen Kongrenin ve Senatonun, Obama dönemindeki Tunus ile olan sıkı ilişkilere sadık kalması ve bu bağlamda Tunus'un çok ihtiyaç duyduğu yardımlara devam edilmesi önemlidir. Genel anlamda Obama döneminde geliştirilen sıkı ilişkiler Trump döneminde çok fazla zarar görmeden devam etmiştir.

BIDEN DÖNEMİNDE ABD-TUNUS İLİŞKİLERİNE DAİR BEKLENTİLER

Biden yönetiminin gelişiyiyle birlikte Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki bazı aktörler için değişikliklerin gözlemlenmesi beklenmektedir. Tunus özelinde incelendiğinde ise ciddi bir değişikliğin beklenemeyeceği düşünülebilir. Yine de gerçeklikten uzak olmayan olumlu bir bakışla iki taraf için de yararlı sayılabilecek adımların varlığından söz edilebilir. Bu "yararlı" adımların atılma ihtimaline ve bunların başka bir Demokrat Partili olan Obama yönetiminin politikalarına paralellğine değinilmeden evvel Tunus hükûmetinin Biden'ın seçimi kazanmasını nasıl karşıladığı ele alınmalıdır.

Hem Cumhurbaşkanı Kays Said hem de Tunus Meclis Başkanı ve Nahda Hareketi Lideri Raşid Gannuşî, Biden'ın seçimi kazanmasını olumlu karşılamıştır. Trump'ın "radarına" yakalanmadan Trump dönemi süresince dengeli bir politika izleyerek ABD Büyükelçilikleri ve temsilciliklerinin ülkesinde ılımlı bir davranış sergilemesini sağlayan Said, seçimden kısa bir süre sonra Biden'ın kazanmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve tebriklerini iletmıştır. Meclis Başkanı Gannuşî ise Biden'ın seçilmiş olmasını dünyada demokrasi için olumlu bir gelişme olarak nitelendirerek Tunus'a verilen desteğin ABD için dönemsel bir parti politikası olmaktan ziyade devlet politikası olduğu vurgusunda bulunmuştur. Ayrıca Gannuşî, iç savaşla çalkalanan Libya'nın komşusu olması sebebiyle Tunus'un stratejik öneme sahip olduğunun, Libya'nın kalkınmasında önemli bir rol oynayacağını ve bunun Tunus'un da çıkarlarına hizmet edeceğinin altını çizmiştir.

Tunus'un stratejik önemi yalnızca Libya kriziyle sınırlı bırakılmayarak ABD ve Tunus'un karşılıklı çıkarlarının sağlandığı bir tablo çizilebilir. Bölge devletlerine kıyasla demokratikleşme sınavını başarıyla vermiş tek ülke kabul edilen Tunus'un henüz olgunlaşmamış demokrasisi bugün küresel salgının yol açtığı ekonomik krizle birlikte sallantıdadır. Öte yandan, Trump döneminde ABD'nin demokrasiye olan duyarlılığına, özellikle geçtiğimiz günlerde Kongre binasının da basılmasıyla bir leke sürüldüğü iddia edilmektedir. Bu sebeple demokratikleşme sürecinin, sembolik bir yıl sayılabilecek onuncu yılında henüz olgunlaşmamış Tunus demokrasisine ABD tarafından verilecek destek yalnız Tunus'a değil ABD'nin prestijini tazelemesine de yarayacaktır. Üstelik ABD bunu aşağıda bahsedilecek uygun maliyetli yollarla yapabilecektir ve ABD'nin hasar görmüş demokratik profilini düşük bir bütçeyle kısmen onarabilecek olması başlı başına bir avantajdır. Avrupa'yla da ilişkilerini kuvvetlendirmek isteyen

Biden yönetimi, Tunus üzerinden Avrupa'yla da yakınlaşabilecektir. Akdeniz'deki komşu Avrupa ülkelerine yapılan göçün kontrol altına alınması hususu bu bağlamda en etkili olabilecek adımdır. Biden'ın seçim kampanyaları süresince yaptığı açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda, Afrika ve Ortadoğu çıkışlı kitlesel yasa dışı göçe el uzatması uzak bir ihtimal olarak görünmemektedir.

ABD'nin gerek Tunus'a gerekse Tunus'un da faydalanacağı Afrika geneline yapabileceği yatırımların biçimi bu noktada tasvir edilebilir. Öncelikle Trump döneminde yürütülen ikili anlaşmaların aksine Biden yönetiminin çoklu anlaşma ve kuruluşları desteklemesi beklenmektedir. Afrika Birliği bünyesinde 50 yıllık ekonomik hareketliliği öngören "Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Anlaşması" (AfCFTA) bu anlaşmalardan bir tanesidir. Bazı engellerle karşı karşıya olsa da teoride Afrika pazarını canlandırma potansiyeline sahip bu anlaşmanın odak noktası endüstrileşmeyi, istihdamı ve ürün ile hizmeti tek pazarda toplamayı, dolayısıyla Afrika devletlerinin refah seviyesini arttırmayı hedef alacak şekilde tasarlanmasıdır. Biden yönetiminin bu vb. çok taraflı anlaşmalara destek vermesi beklenebilir. Ayrıca, Trump döneminde yapılmış nispeten istikrarsız ekonomik yatırımların sistematik bir zemine oturtularak inşasının devamı da beklenebilir. Tunus özelindeyse Tunus'un uzun süredir beklemede olan taleplerine yanıt vererek maliyeti yüksek olmayan bir mutabakat anlaşması imzalaması veya güvenlik ortaklığında olduğu gibi bir "yol haritası" çizmesi beklenebilir. Daha somut bir adım ise Biden'ın seçim kampanyası süresince sözünü ettiği ve yönetimde olduğu ilk yıl düzenlenmesi beklenen "Demokrasi Zirvesi"nin Tunus'ta düzenlenmesi olabilir. Bunun hem sembolik bir ev sahipliği hem de ABD için sönmüş demokrasi ihracatçısı prestijini tekrar parlatmak üzere kazanılmış ufak bir zafer niteliğinde olması beklenebilir.

Biden'in düzenlemeyi istediği "Demokrasi Zirvesi", Obama'nın 2014'te düzenlediği ABD-Afrika Liderler Zirvesi ile paralellik gösterse de iki Demokrat Partinin Afrika'ya gösterdikleri ilginin yoğunluğunda fark gözlemlenmesi beklenebilir. Biden döneminde, Trump'ın bölgedeki önceliği olan, Rusya ve özellikle Çin gibi büyük güçlerin varlığına karşı verilen mücadele fikrinin işlenerek korunması beklenirken Obama yönetiminin yapmış olduğu demokrasi, güvenlik ve ekonomik kalkınma vurgusuna da sadık kalınacağı düşünülebilir. Obama döneminin olağandışı koşulları ve ABD'nin iç meseleleri tartıldığındaysa Biden yönetiminin Obama ile aynı adımları hızlıca atmasının güç olduğu gözlemlenmektedir. Fakat her halükârda son zamanlarda kendi içinde verdiği demokrasi mücadelesine rağmen ve hatta belki de tam da bu yüzden, demokrasi geleneği ve değerleri ön planda tutulacaktır. Ayrıca, ABD iç meseleleri dizginlendikten sonra da daha aktif Afrika politikaları görülebilir.

Yukarıda bahsi geçen adımlar, elbette Biden yönetiminin öncelikleri ve ABD'nin yoğun iç meseleleri göz önünde bulundurulduğunda yönetimin ilk yılları için *iyimser* olarak değerlendirilebilir ancak bunun uzun vadede gerçekleştirilemeyeceği düşünülmemelidir. Ayrıca ifade edilmelidir ki Biden yönetimi yalnız Joe Biden'dan oluşmamaktadır ve ona eşlik edecek isimler -ki bu isimlerin bir kısmı Tunus'ta on yıl evvel yaşanan ayaklanmaları ön saflardan izlemişlerdir- Amerikan dış politikasını biçimlendirmede ciddi rol oynayacaktır. Obama döneminde de etkin rol oynamış bu ekip arkadaşları, Tunus'ta başlayan ayaklanmaların bütün bölgenin istikrarını sarstığına şahit olmakla birlikte demokrasi namına başarılı adımların atılmasına da tanıklık etmişlerdir. Bu durum, Biden döneminde Tunus'un bölgedeki rolüne kuvvetle hâkim olmalarına ve ABD'nin demokrasi söylemine Tunus'un sağlayabileceği katkısı değerlendirmelerine yardımcı olacaktır. Öte yandan, Afrika

Kıtasal Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması da dâhil olmak üzere, Afrika pazarının etkisi ile bölgedeki devletlerin gayrisafi yurt içi hasılasının artmasının önünde çeşitli engeller görülebilir. Örneğin söz konusu anlaşmanın başarısı, gümrük vergisinin kaldırılamayacağı ürünler, kapasitedeki düşüklük, koruyucu ticaret politikaları izleyen ülkelerin tutumu gibi etkenler sebebiyle gölgelenebilir. Bu durum, Biden ABD iç meselelerine paralel olarak dış politikada Afrika'ya yoğunluk vermek istese bile bunun yüzeysel bir yaklaşımla sınırlı kalmasına sebep olabilecektir. Cumhuriyetçi Parti ve Demokrat Parti farklı üslup ve yaklaşımlar sergilese de Libya ve Mısır gibi ön plana çıkan devletler dışında, Afrika politikalarının derinliğinde muhtemelen farklılık gözlemlenmeyecektir. Mısır'da Sisi'nin varlığı, Libya'da iç savaş, Batı Sahra krizi, Etiyopya krizi ve benzer komplikasyonlar çözülmemişken

nispeten "başarılı bir demokrasi" olarak takdir edilen Tunus'a sıra gelmeyecektir. Tunus'un demokrasisinin olgunlaşmamış olması ve iç ayaklanmalara sahne olması göz ardı edilebilecektir. Tunus, Biden hükûmeti için ABD'nin demokrasi övgüsünü tazelemek ve Avrupa'yla ilişkilerini kuvvetlendirmek için bir araç olarak değerlendirilebilir, bu durumdan ise Tunus ve diğer Afrika devletleri belli ölçüde çıkar sağlayabilir.

ABD Dışişleri Bakanlığı raporlarında, 2014 seçimleri ile Tunus'un daha demokratik bir sürece adım attığından bahsedilmekte ve toplumsal protestoların daha çok ekonomik alanlara yönelik huzursuzluktan kaynaklandığına vurgu yapılmaktadır. ABD'nin Tunus konusundaki bu algılaması Tunus'a yönelik politikasında yönlendirici bir rol oynayabilir.

Cezayir Cumhurbaşkanı Abdelmecid Tebbun Kuzey Afrika turunu sürdüren dönemin ABD Savunma Bakanı Mark Esper'i başkent Cezayir'de kabul etti.

CEZAYİR

20 Ocak tarihinde göreve gelen Biden'ın olası Cezayir politikaları hiç kuşkusuz siyasi ve ekonomik olarak önemli bir darboğazdan geçen Cezayir tarafından dikkate alınmaktadır. 2019 Şubat'ında başlayan Hirak gösterileri ve referandum sonucu hayata geçirilen anayasal değişiklikler ile kapsamlı bir reform sürecine giren ülke, diğer taraftan hem sınırları içerisinde hem de sınır ötesinde terörle mücadele faaliyetlerine öncelik vermektedir. Diğer yandan, Covid-19 ile beraber petrol ve doğal gaz fiyatlarındaki düşüş, hidrokarbon rezervleri bakımından zengin olan Cezayir'in bütçe açıkları vermesine yol açmış, ülkeyi finansal bir krizin eşiğine sürüklemiştir. Dış politikada ise Batı Sahra ve Libya krizi üzerinden Trump döneminde aldığı yaraları sarmak isteyen Cezayir, Demokrat Başkan Biden'ın özellikle Batı Sahra politikasında daha kapsayıcı ve rasyonel hareket etmesini beklemektedir. Bu bilgiler ışığında ABD-Cezayir ilişkilerinin kısa bir kronolojisinin ardından Biden'ın olası Cezayir politikaları üç farklı alt başlıkta incelenecektir: Cezayir'de artan Rusya ve Çin

etkinliği karşısında Biden'ın Cezayir'deki reform hareketleri ve demokrasi arayışına karşı tutumu, Batı Sahra krizi ve bağlantılı olarak Mağrip'teki Cezayir-Fas rekabeti ve son olarak, Trump döneminde de öncelik verilen konulardan birisi olarak terörle mücadele.

YAKIN TARİH ABD-CEZAYİR İLİŞKİLERİ

Geçmişten günümüze Cezayir ile ABD ilişkileri pek çok kere sınanmış, Tunus ve Fas gibi diğer bölge ülkelerine nazaran sınırlı düzeyde kalmıştır. Cezayir, ekonomik ve ticari bakımdan ABD açısından istikrarlı bir müttefik grafiği çizse de sahip olduğu dış politika ilkeleri sebebiyle ABD ile ideolojik manada ayrılmıştır. Bu ilkeler ulusal egemenlik, toprak bütünlüğü, ekonomik bağımsızlık ve üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlık mücadelelerine destek şeklinde kategorize edilmektedir. Ancak temelde, Cezayir karar vericileri, çatışma veya iş birliği içerisine girilecek ülkenin Fas ile olan ilişkilerini dikkate almaktadırlar.²⁹ Fas'ın ABD tarafından bölgede

²⁹ Yahia Zoubir, "The US and Algeria: A New Strategic Partnership", 2011

1970'li yıllarda ABD'nin Fas'a silah satışına başlaması iki ülke ilişkilerini kırıma noktasına getirmiştir. Beraberinde, Fransa'nın NATO'daki varlığı Cezayir'in ABD'nin başını çektiği Batı blokundan uzaklaşmasına sebep olan faktörler arasında gösterilmektedir.

Trump dönemi ABD Dışışleri Mark Esper, gerçekleştirdiği Mağrip turu kapsamında yaptığı Cezayir ziyaretinde Cumhurbaşkanı Tebbun ile görüşmesi.

stratejik müttefik ilan edilmesi ve Batı Sahra krizi başta olmak üzere pek çok bölgesel krizde desteklenmesi, Cezayir'in Sovyet Blokuna yakınlaşmasına sebep olmuştur. Bu yakınlaşma, 1970'li yıllarda ABD'nin Fas'a silah satışına başlaması iki ülke ilişkilerini kırıma noktasına getirmiştir. Beraberinde, Fransa'nın NATO'daki varlığı Cezayir'in ABD'nin başını çektiği Batı blokundan uzaklaşmasına sebep olan faktörler arasında gösterilmektedir. Nitekim, Cezayir yönetimleri söylem bazında Fransız sömürgeciliğine karşı bir duruş sergilese de pratikte bu duruşu sahaya aktarmamıştır. Dolayısıyla Cezayir'in Batı blokundan uzaklaşmasını yalnız Fransa karşıtlığıyla açıklamak gerçeklikten uzak bir yaklaşım olarak görünmektedir.

1999 yılında Filistin meselesine görece daha ılımlı yaklaşan Bou-

teflika'nın göreve gelmesi ve 11 Eylül saldırılarıyla beraber terörle mücadelede artan iş birliği, iki ülke arasındaki etkileşim sahalarını genişletmiştir. Sovyetlerin yıkılması ve 1992-1999 yılları arasında patlak veren iç savaş sonrası göreve gelen Bouteflika, Cezayir dış siyasetine önemli oranda pragmatizm kazandırmış, ekonomi ve savunma alanında müttefiklerini çeşitlendirme yoluyla ABD ile stratejik yakınlaşma içerisine girmiştir. Bu bağlamda Cezayir, kuzeyde NATO Akdeniz Diyalogu'na, güneyde ise Trans Sahara Terörle Mücadele İnisiyatifi'ne (TSCTP) dâhil edilmiş; ABD tarafından terörle mücadelede kilit aktör olarak nitelendirilmiştir.³⁰ Bağlantılı olarak, dönemin ABD Başkanı George Bush 2005 yılında ABD'nin demokrasiyi tüm bölge genelinde yayma konusunda Cezayir'i müt-

³⁰ A. Boukhars, CTC Sentinel, "Algerian Foreign Policy in the Context of the Arab Spring", January 2013

tefik olarak gördüklerini belirtmiş, terörle mücadelede birlikte hareket edildiğinin altını çizmiştir.³¹

Ocak 2009'da Obama'nın göreve gelmesini olumlu bir gelişme olarak değerlendiren Cezayirli karar vericiler, yeni başkanın ivme kazanan iki ülke ilişkilerini baz alarak Batı Sahra krizine daha tarafsız yaklaşacağını hesap etmiş ancak dönemin Dışişleri Bakanı Clinton'ın 2011'deki Marakeş ziyareti esnasında Batı Sahra'ya yönelik politikalarının değişmediğini ve Fas'ın özerklik planını desteklediklerini açıklamasıyla ciddi bir hayal kırıklığına uğramıştır.³² Takip eden süreçte, 2011 yılında ABD'nin başını çektiği Libya'ya yönelik NATO müdahalesine karşı Cezayir'in duruşu ve Kaddafi'yi kınamayı reddetmesi ABD'nin tepkisini çekerek gerginliğin yeniden artmasına yol açmıştır.³³

Mağrip bölgesi geneline terörle mücadele sahası olarak yaklaşan Trump yönetimi, bir taraftan da Rusya ve Çin gibi rakip devletleri dengeleme yolunda çaba sarf etmiştir. Öyle ki 2016 yılında başkent Cezayir'i ziyaret eden dönemin Dışişleri Bakan Yardımcısı Antony Blinken (hâlen ABD Dışişleri Bakanı) iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi noktasında istekli olduklarını ifade etmiş, Cezayir'in ekonomisini çeşitlendirme yolunda attığı adımları desteklediklerini vurgulamıştır.³⁴ Benzer ziyaret 2018'de Blinken'in halefi John Sullivan tarafından gerçekleştirilmiştir. Sullivan, iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi ve genişletilmesi adına bağlılık göstereceklerini kaydetmiştir.³⁵

Bu ziyaretleri 2019 yılında düzenlenen ABD-Cezayir Stratejik Diyalog Toplantısı takip etmiştir.³⁶ Son olarak, önceki ABD Savunma Bakanı Mark Esper, 30 Eylül ile 2 Ekim tarihleri arasındaki Mağrip turu kapsamında yaptığı ziyaret ile 2006'dan beri Cezayir'i ziyaret eden ilk Savunma Bakanı unvanını kazanmıştır.³⁷ Ziyaret kapsamında Cumhurbaşkanı Tebbun ile görüşen Esper, iki ülke arasındaki askerî ve ekonomik müttefiklik ilişkisine dikkat çekmiştir. Artan ticaret hacmi ve savunma alanındaki iş birliğine rağmen Şubat 2019'daki Hirak protestolarına sessiz kalan Trump, 10 Aralık 2020 tarihinde attığı bir tweet ile Batı Sahra'da Fas'ın egemenliğini tanıdığını duyurmuştur. BAE, Bahreyn ve Sudan gibi Arap ve Müslüman çoğunluklu devletlerin ardından Fas'ın da İsrail ile normalleşme kervanına katılması, büyük oranda Trump yönetiminin genel olarak Ortadoğu ve Arap dünyasında izlemeye çalıştığı havuç-sopa stratejisinin bir yansımasıdır. Bu kapsamda, farklı sert ve yumuşak güç unsurlarını kullanan Trump yönetimi, Sudan'da olduğu gibi Fas'ı da yumuşak karnından (Batı Sahra krizi) vurarak İsrail ile normalleşme hususunda ikna etmiştir.

BIDEN YÖNETİMİ VE BEKLENTİLER

Biden yönetiminin dış politikadaki öncelikleri arasında Cezayir özelinde Mağrip bölgesi, Avrupa, Hint Pasifiği ve Latin Amerika gibi bölgelerin ardından dördüncü sırada görülmektedir.³⁸ Obama dönemindeki başkan yardımcılığı esnasında bölge özelinde tecrübe edinme fırsatı yakalayan Biden için Cezayir, ülkenin Rusya'ya

³¹ Yahia Zoubir, "The US and Algeria: A New Strategic Partnership", 2011

³² "Remarks With Moroccan Foreign Minister Taieb Fassi Fihri", US State Department, 23 March 2011

³³ Algeria Report, Congressional Research Service, July 2020

³⁴ "Algeria and USA agree to shore up their economic relations", Echoroukonline, 25 July 2016

³⁵ Algeria Report, Congressional Research Service, July 2020

³⁶ Ibid

³⁷ Arianna Poletti, "US: Post-Trump Vision for the Maghreb", 9 November 2020

³⁸ Sarah Yerkes, Nesrine Mbarek, "An Opening in North Africa", 26 October 2020

olan yakınlığı ve Batı'ya karşı önyargılı tutumundan dolayı sınırlı hareket imkânı tanısa da ülke içinde Hirak protestolarıyla birlikte zirve yapan demokrasi arayışı ve reform hareketleri Biden'a, ABD'nin Trump döneminde kaybettiği prestiji yeniden kazanması adına fırsat tanımaktadır. Öyle ki 12 Aralık 2019 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve 1 Kasım 2020 tarihinde gerçekleşen anayasa değişikliği referandumundaki düşük katılım oranı, halkın ilgisizliği ve siyasi sürece duyduğu güvensizliği yansıtmaktadır. Bu ilgisizliğin çıkış noktası, Aralık 2019 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve sonrasında devam eden protesto hareketlerinin kaynağı, ordunun siyaset arenasındaki etkinliğini sürdürdüğü fikridir. Böyle bir tablo içerisinde Trump, yoğun ekonomik ve ticari ilişkiler içinde olduğu Cezayir'de yaşanan protesto hareketlerine sessiz kalarak insan hakları ihlallerini görmezden gelmiş ve geçiş sürecinde herhangi bir rol üstlenmemiştir. Dolayısıyla Obama dönemindeki tutum ve yaklaşımları sebebiyle dünya genelindeki sivil toplum örgütleri ve demokrasi savunucuları gözünde önemli ölçüde itibar kazanmış olan Biden, değerler odaklı izlediği Cezayir stratejisi üzerinden hem düşük maliyetle bölgedeki angajmanını arttırabilir hem de Çin ve Rusya gibi etkin ülkeleri dengeleme yolunda bir koz elde edebilir. Biden'ın Trump yönetimine göre Rusya'ya karşı daha agresif politikalar izlemesi, birçok bölge uzmanı tarafından hayli olası görünmektedir. Rusya silah endüstrisine %67 oranında bağlı Cezayir, bu politikaların hayata geçirilmesi noktasında Biden yönetimi için oldukça elverişli bir saha olarak ön plana çıkmaktadır.³⁹

Rusya'ya ilaveten, Trump'ın mirası olarak ABD'nin global anlamda rekabet içinde olduğu Çin'in dengelenmesi Biden yönetiminin ekonomi politikalarını oluşturan kurmaylarının önceliği olabilir. Çin, Rusya'nın ardından %13 oranıyla Cezayir'in silah tedarik ettiği ikinci en büyük, altyapı ve inşaat sektörlerindeki yatırımlarıyla ise kilit aktör konumundadır.⁴⁰ Ancak bu aktörlerin gölgesinde Cezayir, sahip olduğu enerji kaynaklarına rağmen %30 oranındaki genç işsizlik ve artan yolsuzluk sorunları ile boğuşmakta, ekonomik göstergeler bakımından istikrarlı bir tablo çizmektedir.⁴¹ Bu noktada kalkınma odaklı bir ekonomi anlayışı ve beraberinde reformların desteklenerek demokrasinin teşvik edilmesi, Biden yönetiminin Rusya ve Çin karşısında alternatif bir güç olarak ortaya çıkmasına ve belli ölçüde sempati kazanmasına olanak sağlayabilir.

Trump, başkanlık döneminin son günlerinde Batı Sahra'da Fas'ın egemenliğini tanıdığını açıklayarak Biden yönetimine bölgesel anlamda Cezayir-Fas rekabetinin yoğun olarak yaşandığı bir kriz sahası bırakmıştır. Bir dönem Trump'ın Ulusal Güvenlik Danışmanlığı görevini yürütmüş olan John Bolton, alınan bu karar ile birlikte Başkan Trump'ın dış politikada puan kazanmak adına ABD'nin 30 yıllık Batı Sahra politikalarını terk ettiğini ifade etmiş; Fas-İsrail anlaşmasının bölgede yapılacak referanduma bağlı kalarak da gerçekleştirilebileceğini vurgulamıştır.⁴² Fakat unutulmaması gerekir ki ABD Başkanlık Kararnameleri (decree) veya Bildirileri (proclamation) kanun yerine geçemeyebilir.⁴³ Kararın Anayasa Mahkemesi veya Kongre tarafından iptal edilebilmesi mümkün olmakla birlikte yeni Başkan

³⁹ Trends in International Arms Transfers 2019, SIPRI, March 2020

⁴⁰ Ibid

⁴¹ Imad Harb, "The Complications Confronting Biden In Northwest Africa", 2 December 2020

⁴² Jihad Gillon, "Western Sahara/Morocco: Can US President Biden Undo Trump's Deal?", 17 December 2020

⁴³ Ibid

Biden'in bu kararı geri çekme yetkisi bulunmaktadır.

Yukarıda bahsedildiği gibi Batı Sahra sorunu, Cezayir-Fas arasında çatışmalı bir konu olarak uzun zamandır devam etmekte ve bölgesel entegrasyon başta olmak üzere her iki ülkenin de kalkınma hedefleri doğrultusunda stratejiler izlemesine engel olmaktadır. Bu rekabetin yarattığı engelleri daha iyi anlamak adına iki farklı örneği ele almak yerinde olacaktır. Birincisi, her iki ülke de yıllık silahlanmaya ciddi ölçüde bütçe ayırmaktadır. Bu durum, soğuk savaş dönemine benzer olarak tarafların birbirini dengelemesi yönünde ilerlemektedir. Örneğin, Fas'ın 25 Amerikan F-16 savaş uçağı almasından sonra Cezayir, 2 milyar dolar değerinde 14 adet Rus yapımı SU-57 savaş uçağı siparişi vermiştir. Ülkelerin mevcut sosyoekonomik yapıları ve sınırlı gelir kaynakları göz önüne alındığı zaman bu harcamaların ülke ekonomilerine ne oranda zarar verdiği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Diğer önemli bir husus, Mağrip bölgesindeki yerel entegrasyon yani bölge ülkeleri arasındaki ticaret oranının ülkelerin toplam ticaretine oranına göre oldukça düşük olmasıdır. IMF'nin 2019 yılındaki raporuna göre bu oran %5'e tekabül etmekte ve bü-

yük oranda Cezayir-Fas arasındaki Batı Sahra krizinden kaynaklanmaktadır.⁴⁴ Bu çok boyutlu krizi bir fırsat olarak değerlendirerek samimi politikalarla Kuzey Afrika'nın istikrarını sağlamak adına anlaşmazlık içindeki tarafları bir araya getirme çabaları ilk döneminde Biden'a puan kazandırabilir. Libya krizi başta olmak üzere uzun zamandır bölgeye yönelik faaliyetlerini terörle mücadele kisvesi üzerinden geliştiren ve Mağrip'te yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmelere göz yuman Trump yönetiminin ardından "değerler" üzerinden hareket etmesi beklenen Biden'ın Batı Sahra krizine eğilmesi ABD'nin lider güç algısını az maliyetle ve diplomatik yollar üzerinden sağlamasına yol açacaktır.

Son olarak Cezayir, geniş yüz ölçümü sebebiyle Mağrip El-Kaidesi ve IŞİD gibi terör gruplarının yoğun varlık gösterdiği Sahel bölgesini çevrelemektedir. Mali ve Libya gibi istikrarsız devletlerin olduğu bir coğrafyada sahip olduğu düzenli ordu ve istikrarlı yapısıyla Cezayir, ABD'nin her dönem müttefik ilişkilerini koruduğu bir bölgesel aktör olmuştur. Avrupa Dış İlişkiler Konseyi tarafından yayınlanan bir makalede, Biden'ın terörle mücadele alanında selefi Trump'ın yolundan ilerle-

Cezayir, geniş yüz ölçümü sebebiyle Mağrip El-Kaidesi ve IŞİD gibi terör gruplarının yoğun varlık gösterdiği Sahel bölgesini çevrelemektedir. Mali ve Libya gibi istikrarsız devletlerin olduğu bir coğrafyada sahip olduğu düzenli ordu ve istikrarlı yapısıyla Cezayir, ABD'nin her dönem müttefik ilişkilerini koruduğu bir bölgesel aktör olmuştur.

⁴⁴ Economic Integration in the Maghreb: An Untapped Source of Growth, IMF, 2019

yeceği ve Mağrip bölgesinde aynı öncelikleri takip edeceği vurgulanmıştır.⁴⁵ Bu yolla AB ülkeleri ile ilişkileri ön planda tutması beklenen Biden'ın AB'nin güvenliğini sağlama noktasında hamleler yapması beklenmektedir. Bu doğrultuda Sahel'deki askerî angajmanını arttırarak Avrupa'ya düzensiz göçün engellenmesi birincil öncelik olabilir. Bu denklem içinde ABD, Cezayir'in büyük bir silah tedarikçisi olmasa da Cezayir, Biden'ın olası terörle mücadele stra-

tejilerinde kilit bir rol üstlenmektedir. İlerleyen dönemlerde Sahel'deki hareketliliğe bağlı olarak yol haritasını çizecek olan Biden yönetiminin Kuzeybatı Afrika'daki radikal terör gruplarına karşı Obama ve Trump yönetimlerine benzer olarak uluslararası ve yerel aktörlerin dâhil edildiği kapsayıcı bir tutum izlemesi beklenirken bu tutumunu Cezayir, Fas, Moritanya gibi ülkelere yönelik ekonomik destek paketleriyle desteklemesi olası görünmektedir.

⁴⁵ "How A Biden Win Could Transform US Policy In The Middle East and North Africa", ECFR, 3 November 2020

FAS

ABD tarihinde Fas'ın çok özel bir yeri vardır. Fas, 1777 yılında limanlarını Amerikan gemilerine açmış ve ardından 1786 yılında dostluk ve barış anlaşması imzalamak suretiyle bağımsızlığını yeni kazanan ABD'yi tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur. ABD'yi ilk tanıyan ülkelerden birisi olması ABD nezdinde Fas'ı değerli bir müttefik hâline getirmektedir. Fas, ABD ile kurmaya çalıştığı yakın ilişkiler sayesinde ABD'nin ticari potansiyelinden faydalanmış, Fransa ve İspanya gibi sömürgeci güçlerin diğer Afrika ülkeleri gibi kendisini işgal etme çabalarını engellemeyi amaçlamıştır. Böylece sömürgecilik çağında, komşu bölgelere göre Fas, Avrupalı güçlerin hakimiyeti altına daha geç bir dönemde girmiştir. ABD ise Fas'ın jeopolitik konumu ve kendisiyle kurmaya çalıştığı yakınlık sebebiyle Avrupalı güçlere karşı Fas için ara bulucu ama aynı zamanda dengeleyici bir güç olmuştur.⁴⁶

ABD-Fas ilişkileri, 1956'da Fransa ve İspanya'nın⁴⁷ çekilmesiyle bağımsızlığın ilanı sonrasında Kral V. Muhammed ile Başkan Eisenhower arasında yapılan görüşmeler neticesinde yeniden tesis edilmiştir. Kral II. Hasan, ABD ile ilişkilerin gelişmesinde ve bölgede Fas'ın ABD'nin önemli müttefiklerinden biri olmasında büyük paya sahiptir. Veliatlığı zamanında ABD'yi birkaç defa ziyaret edip Başkan John F. Kennedy ile görüşmüş⁴⁸ ve tahta geçtikten sonra yeni seçilen her ABD başkanını ziyaret etmek suretiyle ilişkilerin korunmasına önem vermiştir.⁴⁹ Soğuk Savaş döneminde resmi olarak Bağlantısızlar Hareketi içerisinde yer almasına rağmen Fas, diğer Arap devletlerinin aksine daha Batı yanlısı politikalar takip etmiştir. Kısacası ABD-Fas ilişkileri, krallığın özel çabaları sayesinde günümüze kadar sıkı ve derin bağlara sahip olmuştur.

⁴⁶ Carol Migdalovitz, "U.S.-Moroccan Relations How Special?" *Institut français des relations internationales (IFRI)*, October 2011.

⁴⁷ İspanya, Kuzey Afrika'da Fas içerisinde kalan Sebta (Ceuta) ve Melilla şehirlerinde hakimiyetini devam ettirmektedir. Fas'ın güneyindeki Batı Sahra bölgesinden ise 1975 yılında çekilmiştir.

⁴⁸ "His Majesty King Hassan II Visits the United States" *Archives of John F. Kennedy Presidential Library and Museum*, March 1963.

⁴⁹ "Visits by Foreign Leaders of Morocco" *Office of the Historian, Department of State*.

Fas, Avrupa ile Afrika arasında bir geçiş bölgesidir. Aynı zamanda, Atlas Okyanusu'na kıyısı olan Fas, Cebelitarık Boğazı gibi stratejik güzergâhın bir parçası olarak Akdeniz kıyıdaşı bir ülkedir. Fas'ın sahip olduğu stratejik konum, ABD gibi küresel bir aktörün göz ardı edemeyeceği bir değer taşımaktadır.

İsraili heyetin Fas'a ilk resmi ziyareti, ziyarete dönemin ABD Başkanı Donald Trump'ın damadı Jared Kushner'da katıldı.

ABD perspektifinden Fas ile ilişkileri değerlendirdiğimizde, Fas'ın jeopolitik konumu, terörle mücadele, Çin ve Rusya gibi aktörlerin bölgesel nüfuzunun dengelenmesi gibi konuların ön planda tutulduğu görülmektedir. Fas, Avrupa ile Afrika arasında bir geçiş bölgesidir. Aynı zamanda, Atlas Okyanusu'na kıyısı olan Fas, Cebelitarık Boğazı gibi stratejik güzergâhın bir parçası olarak Akdeniz kıyıdaşı bir ülkedir. Fas'ın sahip olduğu stratejik konum, ABD gibi küresel bir aktörün göz ardı edemeyeceği bir değer taşımaktadır. Güneydoğu Asya, Ortadoğu ve Akdeniz coğrafyasından Atlantik'e gelecek ticaret gemilerinin Fas kıyılarından geçmesi sebebiyle bölgede istikrar ve güvenliğin sürdürülmesi ABD için büyük önem taşımaktadır.⁵⁰

Bununla birlikte zayıf ve kırılan devlet yapıları sebebiyle Fas'ın yakın coğrafyası Sahraaltı Afrika bölgesinde oluşan istikrarsızlık ve terör örgütlerinin faaliyetleri, 11 Eylül sonrasında ABD'nin terörle mücadele için Fas ile iş birliği yapmasına ve Fas Krallığı ile askerî ilişkilerin artırılmasına sebep olmuştur.⁵¹ 2004 yılında Bush döneminde ABD, terörle mücadelede verdiği destek sebebiyle Fas'ı NATO dışı ana müttefiklerinden biri olarak ilan etmiştir.

İSRAİL İLE NORMALLEŞME VE TRUMP'IN BATI SAHRA MİRASI

Trump döneminde Kuzey Afrika'da yaşanan en önemli gelişme, ABD ara buluculuğunda

⁵⁰ Susan Gilson Mille, *A History of Modern Morocco*, New York: Cambridge University Press, 2013, s. 209-211.

⁵¹ A.g.e. s. 233.

Fas'ın İsrail ile normalleşme anlaşması imzalayan Arap devletleri arasında yerini alması ve buna karşılık ABD'nin Batı Sahra'da Fas hâkimiyetini tanımasıdır. 1975 yılında İspanya'nın bölgeden çekilmesiyle bölgede hak iddia eden Fas ile bağımsız bir devlet kurmak isteyen Polisario Cephesi arasında yıllardır devam eden Batı Sahra sorunu, Kuzey Afrika bölgesinde Cezayir ve Fas arasında rekabet ve krize sebep olan en kırılgan meselelerden biridir. 1991 yılında BM ara buluculuğunda ateşkes imzalayana kadar Polisario Cephesi, gerilla taktikleriyle Fas'a karşı silahlı mücadele içinde olmuştur. 1991'de ateşkes anlaşmasıyla başlayan Batı Sahra'nın statüsü ile ilgili görüşmeler sonuçsuz kalmış ve süreç içerisinde ateşkes ilanına rağmen bölgede sınır anlaşmazlıkları ve Fas güvenlik güçlerinin müdahalesi sebebiyle silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Son olarak, Kasım 2020'de Batı Sahra'nın güneyindeki Guergerat sınır bölgesinde yaşanan çatışmalar sebebiyle Polisario Cephesi ateşkesin bittiğini ilan etmiştir.⁵²

Fas ile yakın ilişkilerine ve Fas ordusunun en büyük silah tedarikçisi olmasına rağmen ABD hükûmetleri, Batı Sahra bölgesinde genel olarak BM öncülüğünde krizin çözülmesine işaret ederek Batı Sahra krizinde net bir tutum sergilememiştir. Trump dönemine kadar ABD hükûmetleri, Fas ile stratejik ortaklıklarını sürdürmüş ama Batı Sahra sorununun Fas lehine çözümünde somut anlamda daha uzak bir pozisyon tercih etmiştir. Söylem açısından ve silah satışları bağlamında Fas'a olan desteğini her fırsatta belirten ABD, buna rağmen krizin çözümüne yönelik aktif bir tutum sergilememiştir.⁵³

Trump ise İsrail ile normalleşme karşılığında Batı Sahra'da Fas hâkimiyetini tanıyarak ABD hükûmetlerinin sürdürdüğü diplomatik pozisyonu değiştirmiştir. Trump'ın Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki olağandışı kararlarından biri olarak yerini alan Batı Sahra meselesi, tartışmalı bir konu olarak Biden yönetimine miras kalmıştır. ABD, Kuzey Afrika politikasında bölge ülkelerinden istikrarın korunmasını, terörle mücadeleyle destek verilmesini, piyasa ekonomisine geçişin sağlanarak ekonomik liberalleşmeye gidilmesini ve enerji arzının açık tutulmasını beklemiştir. Bununla birlikte İsrail'in güvenliği çerçevesinde Kuzey Afrika devletlerinin İsrail'i desteklemesini veya İsrail-Filistin meselesine müdahil olmamasını amaçlamıştır.⁵⁴ Trump'ın Batı Sahra'da Fas lehine karar vermesinin arka planında İsrail ile Arap devletlerinin normalleşmesinin amaçlandığı açıkça belli olmaktadır. Bu durum aslında ABD'nin Kuzey Afrika politikası ile genel olarak uyusmaktadır. Çünkü ABD'nin amacı bölgede İsrail'in güvenliğini sağlamak için Arap devletleri ile normalleşmesi ve ilişkilerini geliştirmesidir. Fas nezdinde Batı Sahra üzerinden bunu sağlayan Trump yönetiminin bir diğer amacı ise Afrika'da nüfuzunu günden güne arttıran Çin'i engellemektir.

Trump döneminde Çin'e karşı ticaret savaşları ve yaptırımlar soğuk savaş hâlini almış ve Trump yönetimi Çin'in yükselen ekonomik gücünü engelleyecek politikalar uygulamıştır. Bu sebeple Batı Sahra'da Fas hâkimiyetinin tanınması, İsrail'e verilen desteğin yanında Afrika'daki Çin nüfuzunu kırmaya yönelik bir girişim olarak da değerlendirilebilir. Çin, Kuşak-Yol Girişimi

⁵² Halil Kaya, "Batı Sahra'da yeniden savaş endişesi" *Anadolu Ajansı Analiz*, 16 Kasım 2020,

⁵³ Alexis Arieff, "Western Sahara", *Congressional Research Service (CRS)*, 8 October 2014.

⁵⁴ Ömer Aslan, "Cezayir'de Ordu ve Siyaset: Askeri Vesayetin Yükü ve Buteflika Sonrasına Geçiş Sancıları" *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset*, ed. Veyssel Kurt, İstanbul: SETA Yayınları, 2017, s. 125.

çerçevesinde Fas üzerinden Avrupa'ya bağlanacak demiryollarına ve altyapı faaliyetlerine yatırımlar yapmaktadır.⁵⁵ Trump yönetimi de Çin'in Sahraaltı Afrika'daki ekonomik nüfuzunu kırmak amacıyla Batı Sahra'nın başkenti La-yun'da konsolosluk açmak yerine ülkenin güneyindeki liman kenti Dakhla'da açmıştır. Çünkü Sahraaltı Afrika ülkelerindeki ticaretin Atlantik'e açılan bir kapısı olan Dakhla'da Fas'ın kuzeyi, Sahraaltı Afrika ülkeleri ve Batı Sahra'yı birbirine bağlayacak önemli ulaşım ve altyapı yatırımlarına Çinli firmalar talip olmaktadır. Kısacası ABD yönetimi, yıllardır devam eden Batı Sahra bölgesindeki krizde sessizliğini bozarak Fas lehine karar vermesinin arka planında, Çin'in bölgede artan ekonomik nüfuzunu engelleme ve Atlantik Okyanusu'nun kıyısına yerleşmiş Batı Sahra'nın stratejik konumundan ve Sahraaltı Afrika'daki doğal kaynak zenginliklerinden faydalanma hedefi bulunmaktadır. Başta fosfat olmak üzere kaya gazı ve açık denizdeki hidrokarbon yatakları gibi çeşitli doğal kaynaklar açısından zengin olan Batı Sahra bölgesinin kilit noktası Dakhla kentidir. Fas Krallığı, bu sebeple Dakhla'da 1 milyar dolarlık bir liman inşa etmeyi hedeflemektedir.⁵⁶

Öte yandan Sahraaltı Afrika'daki enerjinin (bilhassa Nijerya'daki petrol ve doğal gaz) Batı Sahra üzerinden Avrupa ve Atlantik'e taşınma fikri Fas Krallığı tarafından özel olarak planlanmaktadır. Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) tarafından desteklenen 13 Afrika ülkesi üzerinden geçecek olan Trans-Sahra Afrika Gaz Boru Hattı Projesi ile Nijerya'daki petrol ve doğal gazı Atlantik kıyıları üzerinden Batı Afrika ve Avrupa'ya pazarlamak

amaçlanmaktadır. Fas ve Nijerya'nın öncülük ettiği projenin temel hedefi Avrupa'nın Rusya ve Cezayir'e olan enerji bağımlılığını azaltmaktır.⁵⁷

İsrail'in tanınması, Çin'e karşı mücadele, bölgedeki doğal kaynakların kontrolü ve jeopolitik gelişmeler ABD'nin Batı Sahra'da Fas lehine politikasını değiştirmesinin sebeplerindendir. 10 Aralık 2020'de Trump'ın İsrail ile normalleşme ve Batı Sahra kararını duyurmasının ardından bölgedeki gelişmelere baktığımızda ABD'nin bölge ile ilgili hedefleri daha iyi anlaşılabilir. İlk olarak Fas ve İsrail arasında ziyaretler gerçekleştirilmiştir ve ekonomi, ticaret, turizm gibi alanlarda ikili anlaşmalar ve ayrıca ABD-İsrail-Fas arasında üçlü ortak iş birliği anlaşması da imzalanmıştır. Bunun öncesinde Savunma Bakanı Mark Esper'in 1-4 Ekim 2020 tarihlerinde gerçekleştirdiği Kuzey Afrika turunda da Fas ile ABD arasında 10 yıllık askerî iş birliği anlaşması imzalanmıştır.⁵⁸

İsrail ile diplomatik ilişkilerin kurulmasından sonra asker ve diplomatlardan oluşan bir ABD heyeti Batı Sahra bölgesine "tarihi" olarak ifade edilen bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret kapsamında Dakhla kentinde kurulması planlanan konsolosluk çalışmaları incelenmiştir. Daha sonra heyetin başındaki ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı ve Yakın Doğu İlişkileri Sorumlusu David Schenker ile Fas Dışişleri Bakanı Nasır Burita başkanlığında 40 ülkenin katıldığı Batı Sahra sorununun çözümüne yönelik düzenlenen video konferansta, Fas'ın egemenliği altındaki özerklik planına destek çağrısında bulunulmuştur.⁵⁹ Son olarak ise ABD Başkanı Trump, İsrail ile ilişkileri normalleşme kararıyla

⁵⁵ Anna Jabobs, "How the Western Sahara Became the Key to North Africa" *Foreign Policy*, 18 December 2020.

⁵⁶ Anna Jabobs, "How the Western Sahara Became the Key to North Africa" *Foreign Policy*, 18 December 2020.

⁵⁷ "Morocco-Nigeria gas pipeline wins ECOWAS support" *North Africa Post*, 12 December 2020.

⁵⁸ Fuat Emir Şefkatli, "Mark Esper'in Mağrip Turu ve Bölgesel Yansımaları" *ORSAM*, 13 Ekim 2020.

⁵⁹ "Batı Sahra sorununun çözümü için 40 ülkeden özerklik önerisine destek" *Anadolu Ajansı*, 16 Ocak 2021.

Ortadoğu barışına katkı sunan Fas Kralı 6. Muhammed'e sadece devlet başkanlarına verilen "Liyakat Madalyası" vermiştir.⁶⁰ Kıyasası Trump başkanlığının son zamanları, ABD-Fas ilişkileri tarihinin olağanüstü olaylarına şahit olmuş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik adımlar atılmıştır.

BIDEN DÖNEMİNDE FAS İLE İLİŞKİLER

Trump'ın Batı Sahra mirasına rağmen Biden döneminde Fas ile ilişkilerde olağanüstü bir değişim beklenmemektedir. Her ne kadar Biden ve ekibi, Trump'ın politikalarına karşı Batı Sahra sorununda geçmiş ABD hükûmetlerinin pozisyonunu sürdürmeyi planlasa bile İsrail ile normalleşmenin getirdiği olumlu sonuçlar ve Fas ile var olan askerî-stratejik ilişkiler, Biden yönetimini mevcut durumu sürdürmeye itecektir. Ayrıca kısa vadede Covid-19 salgınının ve Trump taraftarlarının sebep olduğu ABD iç politikasındaki ekonomik ve siyasi krizler de ABD-Fas ilişkilerinde mevcut durumun sürdürülmesine sebep olacaktır. Bununla birlikte Biden yönetiminin bölge üzerindeki önceliklerine baktığımızda Kuzey Afrika politikasını üç konunun şekillendirebileceğini söyleyebiliriz: Çin ve Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu

engelleme, Sahraaltı Afrika'da terörle mücadele ve salgının ortaya çıkardığı ekonomik kriz sebebiyle doğal kaynakların kontrolü. Özellikle Rusya'nın enerji açısından AB üzerindeki gücü, Çin'in ise ekonomik olarak AB'de nüfuzunu arttırması AB ile angajman hâlinde olacak Biden yönetiminin ilgileneceği ana konulardan olacaktır.

Çin'in Afrika'ya yaptığı yatırımlar ve kıtadaki ekonomik nüfuzunun günden güne artması, Rusya'nın ise askerî olarak bazı Afrika ülkelerindeki SSCB döneminden kalan nüfuzunu yeniden oluşturma çabaları; ABD'nin Kuzey ve Sahraaltı Afrika bölgesine yönelik yeni politikalar oluşturmaya sebep olmuştur. Trump'ın Batı Sahra bölgesinde Fas hâkimiyetini tanıması ve sahil kenti Dakhla'da konsolosluk açma kararı, ekonomik olarak Sahraaltı Afrika'da Çin'e karşı yapılmış bir hamle olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Biden yönetimi, özellikle Rusya'ya karşı olan net tavrı sebebiyle önümüzdeki dönemde Wagner paralı milisleriyle ve silah satışlarıyla bölgede ağırlığını hissettiren Rusya'yı engellemeye yönelik yeni politikalar oluşturabilir. Trump'ın Çin'e karşı Batı Sahra üzerinden oluşturduğu politika, Biden tarafından Rusya'ya karşı uygulanabilir.

Biden ve ekibi, Trump'ın politikalarına karşı Batı Sahra sorununda geçmiş ABD hükûmetlerinin pozisyonunu sürdürmeyi planlasa bile İsrail ile normalleşmenin getirdiği olumlu sonuçlar ve Fas ile var olan askerî-stratejik ilişkiler, Biden yönetimini mevcut durumu sürdürmeye itecektir.

⁶⁰ "Trump'ta Fas Kralı 6. Muhammed'e Liyakat Madalyası" *Anadolu Ajansı*, 16 Ocak 2021.

Biden ve kabinesi, Trump döneminin ABD'deki sistem üzerinde oluşturduğu kriz sebebiyle Obama dönemindeki politikalara dönüş yapacağını sinyali verdi. Kabinenin neredeyse hepsinin Obama döneminde görev alan isimlerden oluşması bunun bir işaretidir. Bu bağlamda Obama kabinesinin Başkan Yardımcısı Joe Biden, 2014 yılında Fas'a gerçekleştirdiği ziyarette ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik açıklamalarda bulunmuş ve Kuzey Afrika ve Fas politikasında üç noktaya dikkat çekmiştir: Mağrip'teki istikrarlı yapının sürdürülmesi, radikal terörle mücadele ve Sahraaltı Afrika'daki ticaret ve yatırımlar için Fas'ın rolü.⁶¹ Biden'ın o ziyarette Fas ile ilişkilerde öncelediği konuların başkanlığı döneminde de sürdürmesi öngörülmektedir. Trump'ın Dakhla'da ABD nüfuzunu Sahraaltı Afrika'ya doğru genişletme planı Biden kabinesinin dış politika karar vericileri tarafından kullanılacak ve terörle mücadele yanında, Afrika'daki Çin ve Rusya nüfuzunu dengeleme yönünde politikalar uygulanacaktır. Fas ile askerî, siyasi ve ekonomik ilişkilerin bu bağlamda devam ederek geliştirileceği tahmin edilebilir.

Bununla birlikte AB'de istikrarın sürdürülmesi için terörle mücadele, göçmen krizi gibi konular, ABD'nin Kuzey Afrika politikasında yerini alacaktır. Biden yönetimi, AB'nin güvenliği için Fas ile mevcut askerî ilişkilerin geliştirilmesine yönelik adımlar atabilir. Ayrıca Fas ile ekonomik, siyasi ve askerî ilişkilerin olağan seyrinde devam edeceği öngörüsüne rağmen Biden yönetiminin AB ile angajman hâlinde Kuzey Afrika politikasını oluşturacağını tahmin edebiliriz. Özellikle küresel söylemlerle NATO, BM ve AB gibi uluslararası kuruluşlarla daha yoğun mesai harcamayı he-

defleyen Biden yönetimi, Kuzey Afrika bölgesindeki gelişmeleri de Fransa ve İspanya başta olmak üzere AB ülkeleri ile ortak iş birliği içerisinde değerlendirecektir. Bu bağlamda Dışişleri Bakanı Antony Blinken'in Kuzey Afrika politikasında hissedilir bir ağırlığı olacaktır. Yahudi bir aileden gelen Blinken, Obama döneminde Biden'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı olarak görev yapmış ve yıllardır Biden'ın yakınındaki isimlerden birisi olmuştur. "Francophone" ve Avrupalı kimliği ile tanınan Blinken'in Kuzey Afrika'da Fransa ile angajman hâlinde olacağı yorumlarına sebep olmaktadır.⁶²

Sonuç olarak, Biden döneminde Fas ile ilişkilerde olağanüstü bir değişim beklenmemektedir. Ancak bölgede Mali'deki istikrarsızlık ve Libya'daki iç savaşın devam etmesi gibi kritik gelişmeler, Biden ve ekibini yeni kararlar almaya sevk edebilir. Genel olarak Fas ile askerî ve siyasi ilişkiler sürdürülmeye devam edecektir. Bununla birlikte terörle mücadele, AB'nin güvenliği, Rusya ve Çin nüfuzunun dengelenmesi, salgın sebebiyle oluşan ekonomik krizin aşılmasına çalışılması gibi konular ABD'nin Kuzey Afrika politikasını ve Fas ile ilişkilerini etkileyecektir. Ama ABD'nin iç siyasetindeki ekonomik ve siyasi krizler ve Biden'ın Obama dönemindeki gibi küresel söylemleri sürdürerek uluslararası kuruluşlar ve bölgesel müttefikleri ile hareket edip maliyeti onlara bırakma geçmişi, ABD'nin AB ile angajman hâlinde Kuzey Afrika politikasını oluşturmaya sebep olacaktır. Dışişleri Bakanı Blinken'in Fransa ile olan yakın bağı da bölgede sarsılmaya devam eden Fransız nüfuzunu korumaya yönelik adımları da beraberinde getirebilir.

⁶¹ "Travel Journal of the Vice President's Trip to Morocco, Ukraine, Turkey", Obama White House Archives, 20 November 2014.

⁶² Fransa'daki eğitim geçmişi ve iyi Fransızcası, Blinken'in Fransa ile yakın ilişkiler kuracağı yorumlarına sebep olmaktadır. "9 things to know about Antony Blinken, the next US secretary of state" *Politico*, 23 November 2020.

SONUÇ

ABD'nin Kuzey Afrika ülkeleriyle ilişkileri ve bölgeye yönelik politikaları değerlendirildiğinde bölgesel istikrarın tesis edilmesi, terör örgütleri ile mücadele ve stratejik ticari rotaların güvenliği gibi konulara ek olarak, AB ve İsrail'in güvenliğinin korunması öncelik teşkil etmektedir. Trump döneminde Kuzey Afrika ülkeleri ile ilişkilerde İsrail'i desteklemeye yönelik politikaların ve Çin ile devam eden rekabetin etkili olduğu görülmekte bunun dışında bölgeye yönelik Trump yönetiminin geçmiş hükûmetlerden farklı bir yaklaşımı bulunmamaktadır. Trump'ın yönetiminin Kuzey Afrika'da bıraktığı en önemli miras kuşkusuz Batı Sahra'da Fas hâkimiyetinin tanınması olmuştur. Bu kararın ardında Körfez ülkeleri ve Mısır eksenini ile İsrail arasında Trump yönetimi ara buluculuğunda tesis edilmek istenen "normalleşme" dalgasının önemli bir etkisi mevcuttur.

Trump'ın almış olduğu bazı olağan dışı kararlara rağmen Kuzey Afrika ülkeleriyle korumuş olduğu ilişkilerin, Biden ve ekibi tarafından da mevcut hâliyle sürdürüleceği öngörülmektedir. Ülkenin hâlâ etkisi altında olduğu iç siyasi karışıklık ve Covid-19 salgınının ortaya çıkardığı ekonomik sıkıntılar, Biden'ın önceliklerini iç siyaset odaklı belirlemesini kuvvetle muhtemel kılmaktadır. Bununla birlikte Mısır'da Sisi yö-

netiminin insan hakları konusundaki kötü karnesi Obama döneminde ABD-Mısır ilişkilerini olumsuz etkilemiş ve Biden döneminde de ABD-Mısır ilişkilerini etkilemesi beklenmektedir. Ancak Mısır'ın jeopolitik konumu ve terörle mücadele için Mısır'ın desteklenmesi fikri Biden yönetimi tarafından üzerinde önemle durulan bir konudur. Bu sebeple Biden yönetimi, Mısır ile siyasi, ekonomik ve askerî olarak iyi ilişkileri sürdürmeye devam edecektir.

Libya krizinde hem Demokratlar hem Cumhuriyetçiler döneminde pasif bir politika takip edilmiştir. Yeni dönemde Rusya'nın artan nüfuzu ve Libya'nın jeo-stratejik önemi sebebiyle Biden'ın uluslararası kurumları daha aktif kullanması beklenmektedir. Trump'ın Batı Sahra'daki Fas hâkimiyetini tanıma kararı Biden tarafından eleştirilmesine rağmen, stratejik ve askerî olarak iyi bağlara sahip ABD-Fas ilişkilerinde ciddi değişimler beklenmemektedir. Aynı şekilde Cezayir ile terörle mücadele bağlamında iyi ilişkiler sürdürülecek ancak Fas, Biden'ın Kuzey Afrika politikasında daha ön planda olacaktır. Sonuç olarak, Biden'ın muhtemel Kuzey Afrika politikasının ABD'nin bölgeye yönelik geleneksel yaklaşımlarından beslenmesi öngörülmektedir.

NOTLAR

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

NOTLAR

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

NOTLAR

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

www.orsam.org.tr

[orsamorgtr](https://www.youtube.com/orsamorgtr)